Г Е Д А Й   Б А Г Ш Ы

Тарыхы трагедия

Тарыхдан тапылан адамлар

1. АБДЫЛ МӘЛИК РАВЫ – равы
2. ЯЛКАМЫШ – багшы
3. СОЛТАН – Огуз солтанларының бири
4. МУХАММЕТ ИБН КҮШАТ – везир, соңра эмир, соңра гул
5. ЭГСИЛ ПИР – серкерде, пир, җеллат
6. ПАЙРАДАН БАГШЫ – багшы
7. БАДЫМ ШЕЛ – сазың пидасы
8. КАЙСАР ША - гаршыдаш юрдуң шасы

Б И Р И Н Җ И   А К Т

Биринҗи гөрнүш

Сахна эртекилеч безелен. Көшк, өрән белент гурлан тагт. Сахнада Солтан Мухаммет ибн Күшат, Эгсил серкерде. Сахнаның ики ян өңүнде айнадан эдилен әпет улы гумсагат. Гадымы түркмен сазларының сеси чалаҗа гелип дур. Эли айпалталы нөкер шу сахнада сеслериң айтмалы сөзлерини айдар.

СОЛТАН. Мен ядадым,
халыс,
халыс ядадым,
Ёгса мунда ислейшимче яшадым.
Этдим мен дүнъеде гөвне геленим:
Мен өзүми эесидир өйдердим –
Мыхманы экеним чархыпелегиң!
Мен халыс ядадым,
халыс ядадым,
Дүнйәң сапасындан, кейпинден бездим.
Бакы гал дийсе-де җаханда таңрым
Мундан артык мыдар эдип билмездим!

М.ИБН. КҮШАТ. Бакың гарлы дага! Ол бу дүнйәде
Бакы!
Гүн дей чалышса-да асырлар,
Эмма бу җаханда гөрени нәме?
Дагларам гаррадып ташлапдыр йыллар!
Бакың чал деңизе!
Адам оглуны
Мыдам бакылыга майыл эдипдир.
Эмма бу дүнйәде гөрен говлугы –
Ол кысматы ялы аҗап гидипдир!..

СЕСЛЕР. Ол кысматы ялы аҗап гидипдир!..
СОЛТАН. Ёк, ёк хайпым геленок мең җаныма
Өлүмденем горкамок бу паныда

Горкян атсыз-сорсуз өтүп гитмекден
Яшамадык ялы … болмадык ялы…
Горкян…
Горкян…
Горкян…
Өлүп гитмеден!

СЕСЛЕР. Өлүп гитмеден!..

СОЛТАН. Унутма, унутма, Күшат унутма,
Дүнъеде көп яшан көп чекер гусса!

М.ИБН. КҮШАТ. Мен соңкы гүнлер өз солтанымы танамажак болярын.

СОЛТАН (Ярым киная билен).
Сен шейтҗек боляң, Күшат!

М.ИБН. КҮШАТ.
Шейтан сизиң калбыңыза гулгула саляр.

СОЛТАН (Гамгын). Мен тагта чыкып бир зада гөз етирдим: Тагт асмана сөелен мердиван. Миллетден-ә хас ёкары чыкяң, Худайың янына-да етип билеңок. Таңры аршда ялңыз, солтан тагтда. Ялңыз яшамак, ялңыз өлмек… Эй-хо-о!

М.ИБН.КҮШАТ. Солтаным, Таңрының йөнекей бенделериниң бакыети о дүнъесиниң абатлыгыны шу дүнъеде газанып гитмесе, олара довзах гарашяр, Солтанлар, шалар адының бакылыгыны дирикә газанмалы, ёгса олара унудылма гарашяр Солтаным, садык гулуңызың бир чемче ганыны гечиң… Сиз… халкы эркине гойбердиңиз. Халк диениң солтаның гөвүн ислейшиче яшаяр. Шахырлар сизиң гөвүн ислегиңизи язмалы, эмма олар агзына гелен патарракыны язяр. Багшылар сизи вапс этмели халына йылманак хелейлери васп эдйәрлер. Солтаның Худайдан нәме тапавудының бардыгыны билйәңизми, солтаным!?

СОЛТАН. Худай билсин!

М.ИБН. КҮШАТ. Онуң тапавуды шейле: Таңры бу дүнйәде өз бенделериниң әхли эден этмишини гечирйәр. Эгер солтан гечиримли болса вели, оны тагтындан агдарып ташлаярлар!

СОЛТАН. Маны, Ибн Күшат! Шулар таңрының нирдедигини билселер, онам бир эййәм еди гат ере сокардылар.

М.ИБН. КҮШАТ. Элбетде… Шонуң үчинем Абдыл Мәлик Равы ялыларың чейневаҗына какаймак герек!

СОЛТАН. Шол тарых язып йөренми. Онуң этмиши нәме?

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Вей, этмишсиз киши бармы?

М.ИБН.КҮШАТ. Этмишими? Сиз-ә, солтаным, оны бела-бетерден горап, эгнини битирип, гарныны отарып йөрсүңиз. Ол болса хайсыдыр бир заманың шалары хакында диван язяр. Онуң бейдип йөрмеси сизиң ялыңызы ийип – төвүрини кесекә окан биле барабардыр.

СОЛТАН. Маны, ибн Күшат!

М.ИБН. КҮШАТ. Солтаным, онуң ховплы тарапы – ол гөрйәр! Гечмиши гөрйәр! Шу гүни гөрйәр! Гелҗеги гөрйәр! Шу үч зады гөрен киши Солтан үчин мыдама хатарлыдыр!

СОЛТАН. Оңа гөрме диймелими?

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Элбетде, гөрме диймели!

М.ИБН.КҮШАТ. Середиң мавы асмана: Сиз, хей, Аллатагалланы гөрйәңизми? Гөрйән дәлсиңиз, эмма онуң бардыгына ынанярсыңыз. Равы хатда асманада шүбхели середйәр.

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Хо-хо-хо! Ол серетмесиз ере середйәр!

М.ИБН.КҮШАТ. Рава гөзлери пәсгел берйәр! *(Солтан тагтына гечип, гөзүни юмуп отуряр. Эгсил чапак чаляр.)*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Нөкерлере) Дессине Равыны дик эдиң шу ерде! *(«Равыны дик эдиң» диен сес энчеме гезек яңланып көшкден дашлашяр, ики нөкер чыкып гидйәр.)*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ (Ибн Күшады чете чекип). Биз тагты ол аклы чашаның элинден агдарып алмалымы я онуң өлерине гарашясмы? Гел-гел бир хепбесиз тарых язяның би ерде нәме дахылы бар.

М.ИБН.КҮШАТ. Ине, бу эййәм сыясат! Серкерделере оңа дүшүнмегиң гереги ёк! Геплесең булашдырарсың! Диңе мен йүзүңе середенимде гепле, дүшүндиңми? *(Солтана).* Биз Равылара, айдыҗы багшылара, чалыҗы сазандалара, яндагөенделере, шахырлара диңе сиз барада айтмага, язмага перман бердик. Чавушларың хабар бершине гөрә Абдыл Мәлик Равыдан гайрысы перманымызы берҗай эдипдир. Ол нәмүчин язмалы дәлмиш?! Эгер халк өз солтанының гөвнүни тапып билмесе, ол халк дәлдир! Эгер халк өз солтаныны эбедилешдирип билмесе,

энтек ол халк кәмилликден дашдадыр. Солтан – земиндәки таңрыдыр!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Эгсил онуң серкердесидир!

СОЛТАН. Вагтдыр, вагтдыр ериң таңрысы Күшат!

Вагт диен зат солтанларам, ханларам,
Халкларам,
хут Худайларам,
динлерем
Сүпүрип ташлаяр ериң йүзүнден.
Бакмаяр ол берим-пешгеш-генҗе-де.
Сиңек гыран ялы гыряр ынсаны –
Дурмуш болса сүйҗәп баряр шонча-да!
Шонча-да окгуны артяр дурмушың
Ясалшы тәсин би Худай урмушың!
(Ибн Күшат Эгсилиң йүзүне середйәр.)

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Яшайыш сүйҗейәр өтдүгиче җан,
Дурмушың көкүни суваряр ал ган.
Хич бир киши башын эгмез Солтана
Ашагында баш дурмаса айпалтаң!

М.ИБН. КҮШАТ. Әхлиси өлмели пана гелениң
Өлүм хем яс – иймити би пелегиң
Эгер гөрнүп гелйән болса Эзрайыл
Алардым мен Сизден аҗал гезегин!

СОЛТАН (Чете). Өрән көне *(Пауза).* Везирим, ынха шу тымсала бак. Серет Гумсагадың гумы азалып баряр. Ханы дүңдер оны *(Күшат оны дүңдерйәр).* Гөрдүңми, ол ене көне хеңңамына башлады. Тагтам шейле. Эрте сен солтан боларсың, тагтымы бащак дүңдерерсиң. Гөвнүме болмаса, бир зады тәзеден башлан ялысың… Ёк! Ёк! Бейле дәлдир!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ (Чете). Хей, махлук, бизиң тагты агдарҗак болянымызы билип отыр. Я Пайрадан ялакы мунуң җансызымыка? Элбетде, җансызыдыр. Көшкдүр адамың иң гыммат гечйән ери.

М.ИБН.КҮШАТ. Бу дүнйәде хер кимиң өз эжнеби кишиси боляр: Шахыр-шахыра, багшы-багша, дана-дана душман!

СОЛТАН. Солтана вели, әхлиси…

М.ИБН. КҮШАТ. Мен сизе өз вепамы…

СОЛТАН. Герек дәл! *(Чете)* Бу сөзи менем бир махал айдыпдым. *(Зала)* Гөрйәңизми, әхли көне зат гайталаняр. *(Күшада)* Сен маңа меңзеш, Күшат!

М.ИБН.КҮШАТ. Миннетдар! Белкем, гөвнүңиз ачылар ялы гырнаклары ойнадарыс.

СОЛТАН. Эгер ганатың болмаса, мавы асман не деркар,
Эгер гайыгың болмаса, мавы умман не деркар?

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Белкем, масгарабаза томаша эдерис.

СОЛТАН. Эй Алла, сениң ердәки ынсанларың әхлиси масгарабаз ахбети, томаша эт! Эй Алла!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Солтаным, Осман ша бизиң гаршымыза йыгын дүзйәрмиш! *(Солтан үнс беренок).*

СОЛТАН. Ибн Күшат, сен хей өлүм хакда ойланып гөрдүңми! Адама өлүмден овал хас элхенч өлүм гарашяр. Йүрегиң энтек өзүң дирикәң өлйәр. Өз өлмүңе өзүң томаша этмели. Өзүңи ялңыз өзүң өлүп барян гөврәңде җайламалы! Эй-хо-о!.. Эгер айдым-саз болмадык болса мен бир эййәм өлер гидердим!..

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ (Чете). Хей гөрә, дөврүң җаны ялы мунуңкы аңсадам экен. Башга багшыдан башламалы экеник…

М.ИБН.КҮШАТ. Солтаным, садык гулуңызың бир чемче ганыны гечиң. Сиз вас-вас кеселине учрапсыңыз. Мен сизи шол беладан халас эдип билмесем гөзүми ачып гидерин.

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Гүйменип дуршуна) Саг-аман гидиң!

СОЛТАН (Чете). Гүррүңлешҗек гүманың ёк. Диңе ган дөкмек үчин ярадылан махлук!

(Ибн Күшат Эгсиле нәразы халда бакяр.)

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Осман ша бизиң үстүмизе йыгын чекип гелйәр.

СОЛТАН (Кинаялы). Сен оны нireден билйәң?

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ (Самсыклач). Пал атдырдым! *(Ибн Күшат ене нәразы халда бакяр).*

СОЛТАН. Палчада Худай етирип дурмалы-да сен ялыдан…

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ (Самсыклач). Солтаным, сизиң тылла күммедиңизем салнып гутарыпдыр.

СОЛТАН (Гахарлы). Диймек, мен өлмели-дә! *(Пауза)* Диймек мениң бакылыгым шол күммедиң астында-да! Эй, Таңрым, мени

халас эт! Саз! Саз! Бу биманы дүньеден диңе мени саз халас эдип билер, диңе, саз! Диңе саз! *(Төрки перде ачыляр, Ялкамыш багшы билен Пайрадан багшы ширван пердә чыкыпдырлар).*

М.ИБН.КҮШАТ (Серкердә). Таңры, сени геплемек үчин дәл-де, урушмак үчин ярадыпдыр. Геплеме! Булашдыряң! *(Эгсил серкерде бир зат дийип дүшүндирҗек боляр. Күшат бармак чоммалдяр.)*

БАДЫМ ШЕЛИҢ СЕСИ. (Бадымың сеси тагтың астындан чыкып башлаяр. Ол ерде сазандалар саз чалып Бадым шели дәлиредйәрле. Солтан оңа томаша эдйәр.) Рехм эдиң… дуруң… йүре… гим…! Эй-йй! *(Җынссыз херекетлер эдйәр, агзындан ак көпүк сачыляр, үзлем-саплам сөзлери гайталап порхан боляр.)*

СОЛТАНЫҢ СЕСИ. Бу уллакан халкың сазы нәдип кичиҗик бир йүреге ерлешсин! *(Саз түвелейлейәр).*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Етимиң гөвнүни тапян ялы мунуң дашында ничезар көкенек гермели бор! Бесдир! Мен чыдамок! Бесдир!

М. ИБН.КҮШАТ. Тагта тиңкесини дикене ики ёл бардыр: я башына тәч геер, я келлесинден җыда дүшер. Сениң акмак келләң мениңем эгними бош гояймаса биридир. Тагапыл эт!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Вас-вас ачды бу! Аклындан азашды бу!

М.ИБН.КҮШАТ. Ол – мениң нәче йыллык азабымың хасылы. Ховлукма! Биз келлекесер болмалы дәл-де, тагты мынасып алмалы. Биринҗиден муны халыс гөзден дүшүрмели, икинҗиден, рухуны өлдүрмели, үчүнҗиден улус-илиң дана кишилерини мунуң эли билен ёк этмели, дөрдүнҗиден уруш зерур, тозгунчылык зерур. Диңе шонда халк тагтың агдарланыны оңлар, бизе умыт билен гарарлар.

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Бай-бовв! Мундан бетер муны нәхили гөзден дүшүрҗек. Аглап отуран дивана өврүлдә би! Урушмы? Уршалы-да, гарлышалы-да! Нәме уршара душман тапылмаз өйдйәңми?

М.ИБН.КҮШАТ. Урша бахана герек. Туташдырлык янгын турзуп боланок.

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Бахана?.. Оның гуры бахана! Нәме баханасыз чозаңда душман гайтавул бермез өйдйәңми?

М.ИБН.КҮШАТ. Тагапыл эт! *(Тагтың пердеси сырыляр, ол ерден Бадым хем Солтан чыкяр).*

БАДЫМ ШЕЛ. Рехим эдиң… дуруң… йүрегим агзымдан чыкып гелйәр… Эй-йй-йй! Йүрегим!.. *(Ол җынсыз сес эдйәр, агзындан ак көпүк сачыляр. Сазың овазы түвелейләп яңланяр. Ол йүзүни диварлара уряр, буланяр, саз соңланяр, эсси айылан Бадым шел бир тарапа йыкыляр. Ялкамыш биле Пайрадан дутарыны гапдала гойярлар.)*

СОЛТАН. Ине саңа гудрат!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Солтаным, Абдыл Мәлик равыны гетирдилер. *(Солтан эшиденок. Равыны шол ики нөкер гетирйәр).*

М.ИБН.КҮШАТ. Саз-сөхбет биле сизиң гелениңизем дуймандырыс. Равы.

РАВЫ. Дуймадык задыңыз диңе шол болса оваррамла. *(Ялкамыша)* Түвелеме, Ялкамыш, сенем етирипсиң. Халыпаң гөрүнде дик отурандыр.

СОЛТАН. Гел-геч Равы. Асыл саз мени сеңселедәен экен. Эй-хо-о! Равы, сен дүнйә акыл етирен данышмент киши, сен айт, хей башга илде-де бизиңки ялы түркмениңки ялы пайхасдан дашары, парасатдан бейик, акыл етирерден инче саз бармы?

РАВЫ. Хайсы халк көп эҗир чекен болса, хайсы халк гадымы болса, шол халкың сазы хем йитидир.

СОЛТАН. Бейле-де бир саз болар огшуян. Серет ол бирнәче дагы аклындан җыда дүшди отурыберди. Эйхо-о! Йүрегим пара-пара болуберйәр.

РАВЫ. Саз миллетиң йүрегиниң сесидир. Сазы калбыңызы лерзана гетирйән халкың ахы-эфганының сизиң гулагыңыза-да илмейиши гаты гең.

М.ИБН.КҮШАТ. Рава серпай япың, энгам бериң. Гой, ол өз гара гүнүни иле йөңкемесин. *(Рава серпай япярлар.)* Тоюңда тозсун!

РАВЫ. (Ялкамыша). Огул, сен Таңры берен сазанда. Саз саңа улу-силиң дердини еңлетмек үчин берлендир. Сениң атаң пакырам, халыпаңам саз бир чене етенде хылты-зыяны бар кишилери сыпайычылык билен өйүне уgratdyрып, белент сазлары соңра чалардылар. Сен болса бир бетбагты дәлиредип

леззет алярсың. Айып бор огул! Түркмен сазыны aклы ербе-ер киши болмаса ахырына ченли диңләп билйән дәлдир!

М.ИБН.КҮШАТ. Равы, көшгүң томашасам, кейпи-сапасам гарамаяк үчин ят. Сен дүнйә гөз етирсеңем, көшге гөз етирип билмерсиң. *(Серкердә середйәр.)*

РАВЫ. Огул, ол бендәниң гайтармыш сазыны чал, Рехим эт. *(Ялкамыш гайтармыш сазы чаляр. Пайрадан гошуланок. Бадым шел өзүне гелйәр.)*

БАДАМ ШЕЛ. Йүрегим… йүрегим… ярылыпдыр… Ичим гандан… долупдыр… Ине шу ериме гелди… ине… ине… *(Бокурдагыны гөркезйәр).*

РАВЫ. Пелекде хер кимиң эҗиз еринден гелйәндирлер, Бадым!..

ПАЙРАДАН. Көшги хапалаяң хав, Бадым кел!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Көшге ган чайкадың-хов!

БАДЫМ ШЕЛ. Өлйән… өлйән… *(Мөңңүрйәр).*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Нәме зөрледйәң, өлсеңем сен көшкде өлйәң ахыры! *(Күшадың үми билен ики нөкер Бадым шели алып гидйәрлер.)*

РАВЫ. Ёвуз дурмуш кәте адамчылыкдан чыкмага межбур эдйәр, эмма вагшылашмага итермейәр, өзүмиз гидйәрис.

М.ИБН.КҮШАТ. Равы, сени көшге пайхас мәтәчлиги чыканы үчин чагырмадык. Ханы, айдып отур бу заманларда нәме пишеҗик эдйәң?

РАВЫ. Гечмишиң шаларының тарыхыны язян, ровaят топлаян… Адыл солтан барада дессан язып йөрүн. Гечмишде гөр нәхили пайхаслы әрлер гечипдир!..

М.ИБН.КҮШАТ. Сиз, түркменлер, гечмиши билен өвүнмәге халыс эндик эдипсиңиз. Гечмшдәки адамларам эдил шу гүнки адамлар ялы адамлардыр. Гечмиши мукаддеслешдирмек шу гүне кембаха гарамакдыр.

РАВЫ. Мен шу гүне кембаха гарамок.

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Онда нәме эдйәң?

М.ИБН.КҮШАТ. Нәме бизиң солтанымыз хакында диван язанок!?

ПАЙРАДАН. Я бизиң солтанымыз оңа мынасып дәлми?

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Көшкде хайыш эдилмейәр!

ПАЙРАДАН. Көшге гелениң үчинем миннетдар болмалы.

ЯЛКАМЫШ. (Чете) Күшадың ичиндәки гүҗүклер-ә үйрүп башлады.

РАВЫ. Нәме, оны солтаның өзи айдып биленокмы?

М.ИБН.КҮШАТ. Ядыңдан чыкарма Равы, солтан пикирленйәндир, везир геплейәндир.

ЯЛКАМЫШ. (Чете) Бейлекилерем макуллаяндырлар.

РАВЫ. Тарыхда-да көпленч терсине.

М.ИБН.КҮШАТ. Тарыхы гүнүне гой! Сен шу гүне гелҗек үчин унудылмаҗак тарых этмели. Дүшнүклими!

РАВЫ. Ёк, мен диңе тарых язмакчы.

М.ИБН.КҮШАТ. Нәмүчин диңе тарыхы?

РАВЫ. Хакыкаты айдып боляр!

М.ИБН.КҮШАТ. Ә-хә, диймек шу гүн хакыкат ёк-да!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Диймек, сен солтанлыга гаршы-да?

РАВЫ. Гаршы дәл!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Күшадың йүзүне середенини гөрүп.) Биз гаршы дийәгеде гөзлериңи оярыс. Сен гөрйәң. Дилиң узын болса дишиңи дөвйәндирлер. Гөзүң йити болса дишиңи аляндырлар.

РАВЫ. Сен акмак йигид-ә дәл, өзгәниң сөзлерини гаты говы гайталап билйәң. *(Солтана)* Солтаным, мениң диванларымы окап гөрүң. *(Күшат ене серкердә середйәр.)*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Биз илки гөзүңи оярыс, соң окап гөрерис.

ПАЙРАДАН. Герек болса соң өтүнҗем сорарыс.

РАВЫ. Соңкы өтүнҗиңизи башыма япайынмы! *(Күшат ене середйәр).*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Хей, нөкерлер, нәме аңалышып дурсуңыз. Даңың эллерини. Хей, җеллат, ой мунуң гөзлерини! *(Шол ики нөкер топуляр.)*

ЯЛКАМЫШ. Солтаным, ол равы ахыры. Онуң гөзлерини ояның келлесини аланың биле барабар. Рехим эдиң солтаным!

М.ИБН.КҮШАТ. Багшы, сен онуң кимдигини билеңок. Ол гечмиш шалары хакында язян диен болуп бизиң дөврүмизе питҗиң атяр.

ЯЛКАМЫШ. Рехим эдиң солтаным!

ПАЙРАДАН. Дөнүге рехим болмаз!

СЕСЛЕР. Дөнүге рехим болмаз!

М.ИБН.КҮШАТ. Әкидиң! Оюң гөзлерини! Оңа язмалы затлары гүррүң берерис вели, хакыкы диваны ол шонда язар!

ЯЛКАМЫШ. Эгер равының гүнәсини гечмесеңиз мен көшкден гитҗек!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Ёгса-да сени саклаян ёк!

СОЛТАН. Мениң багшыма ёл гөркезилйәр, би нәме Күшат!?

М.ИБН.КҮШАТ. (Серкердә газаплы гараяр). Солтаным, серкердәниң хем гоюн итиниң ганы бирнеме гызгын болмаса болмаз.

ЯЛКАМЫШ. Рава рехм эдиң, солтаным!

ПАЙРАДАН. Равы көшк үчин хатарлы адам…

М.ИБН.КҮШАТ. Әкидиң, оюң гөзлерини. Гел-гел инди алты айлык ере хөкүм эдйән солтан өз перманыны үйтгедерми!?

РАВЫ. Сениң гөзлериң гапылыпдыр солтан! Сениң йүрегиңи яг алыпдыр, сениң гулыгыңа эт өрүпдир. Сен ил-гүнүңден җыда дүшүпсиң! Ёгса халкың ачлыкдан гырылян вагты тарыха гирмегиң аладасыны этмездиң. Өз дөврүни тарыха гирдирмедик солтаның өзи тылла күммеди биле тарыха гирип билмез. Сен…

М.ИБН.КҮШАТ. Әкидиң *(Ики нөкер оны алып гидйәрлер.)*

ЯЛКАМЫШ. Сәхелче вагтда хем серпай япып, хем гөзлериңи ойян көшкде мен айдым айдып билмен! *(Гидйәр.)*

ПАЙРАДАН. Хернә тәтеримденем аңрык гидесиң-дә!..

СОЛТАН. Ине, инди мениңки гутарды… *(Күшат серкердә середйәр.)*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Ичякгыч) Осман ша бизиң үстүмизе чозуп гелйәр, солтаным!

СОЛТАН. (Кинаялы.) Пал атдырдыңмы?

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Ичякгыч) Дүйшүмде гөрдүм!

М.ИБН.КҮШАТ. Солтаным, Равы хем Ялкамыш улы илиң хорматлаян адамлары. Бу заманың галтаманларам шуң ялы бир бахана тапса шәхере дөкүлҗек болуп дурлар. Әтияҗы элден бермели дәл. *(Солтан гөзүни юмяр, ах чекйәр.)*

СОЛТАН. Ялкамыш гитди, айдымдан җыда дүшдүм… Инди мен тагтымда нәме этмели?

М.ИБН.КҮШАТ. Илиң үнсүни кесекә совмалы. Гошун чек. Эгсил серкердәниң айдяның угры ёгам дәл. *(Сес гелйәр.)* «Хав,

миллет! Ялкамыш багшының багты ятды хов миллет. Онуң гелнини өлдүрип оглуны олҗа эдипдирлер. Намысыңа деглендир-хов, түркмен!» *(М.Ибн.Күшат серкердә.)* Ине саңа шол айдан баханам. Уруш урушян болсаң! *(Ики нөкер гелйәр).*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Күшада) Инди мениң ойнума бир бак бизиң эртирки эмиримиз!

М.ИБН.КҮШАТ. Солтаным, сиз энче вагт бәри халкың толгуняныны дуяңзок. Халк бир-ә мес боланда, бирем тозанда толгуняр. Халкы демир пенҗеде сакламагың ялңыз ёлы урушдыр. *(Күшат серкердә середйәр.)*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Урушмалы, нә гүнлүкде етдик бу урша!

М.ИБН.КҮШАТ. (Серкердә) Йүзүңе середилсе йүз берилйәндир өйдйәң самык!

СОЛТАН. Мен урушдан горадым бу миллети.

М.ИБН.КҮШАТ. Шонуң үчин гадырңыз ил билмеди.
Ол мыдама мениң бөврүмде үнҗи.
Илиң үнсүн совмак герек уруша,
Ёгса тагта гөнгер оларың үнси!

СОЛТАН. Инди мени горкузардан гич, Күшат!

ПАЙРАДАН. Мен сизе сөвеш сазыны чалып берейин!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Пайрадана) Ёк эт сусагыңы! Шол сусак дәлми бизе ниче йыл йүрек буладан.

М.ИБН.КҮШАТ. Сизе шөхрат деркар дәлми солтаным
Дүнйә ээ болмадымы Исгендер
Өз ёлуна ынсан маслыгын дүшәп!
Халк сылаян дәлдир горкмаса эгер.

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ.
Яшайыш сүйҗейәр өчдүгиче җан,
Дурмушың дүйбүни суваряр ал ган.
Хич бир киши боюн сунмаз эмирре

(Ялңышанны билип «солтана» дийип дүзедйәр, Күшат аларыляр.)

Ашагында баш дурмаса айпалтаң!

ПАЙРАДАН. Диңе уруш зерур, диңе ёв зерур.

СЕСЛЕР. Диңе уруш зерур, диңе ёв зерур!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Урша бакан сүр солтаным миллети
Биз баяп билерис улы урушда
Солтанлар бейгелйәр сөвеш пиллеси.

ПАЙРАДАН. Мен какайын элхенч уршуң теблини.

М.ИБН.КҮШАТ. Илиң намыс ары үчин галкының.
Илимиз ага бор башга бир иле,
Солтан йүрегине орнар халкының.

СЕСЛЕР. Солтан йүрегине орнар халкының!

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Уруш! Уруш!

СЕСЛЕР. Уруш! Уруш! *(Яң көшкден чыкяр).*

М.ИБН.КҮШАТ. Солтаным, пыгаммериң яшыл тугуның йүзүндәки ярым ай нәмәниң аламаты?

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. Айпалтаның!

М.ИБН.КҮШАТ. Эшитдиңми, солтаным!

СОЛТАН. Эй Худай! Ынсаның калбына уруш асудалыкдан хас якын. Эй Худай, сен ынсаны топракдан ясап нәмүчин онуң йүрегини отдан гойдуң! Серет ол өзүнем, дүнйәнем отламага тайяр! *(Эгсил серкерде ракс этмәге ягны танс этмәге башлаяр, ики нөкер ве Пайрадан оны алып гөтерйәрлер.)*

ЭГСИЛ СЕРКЕРДЕ. (Ракс эдип йөршүне.)

Мен бир җөвхер гылычдым,
Послап гитдим солтаным,
Мен найзадым, солтаным, дегре-дашым ийди зең.
Мен галкандым, дүшдүшлер менде баглады кереп,
Мени инди йителдип болар диңе җең билен.
Раст серкердәң бармы – диймек уруш, җең герек
Әхлиҗеси көшге гер мениң алан олҗамың.
Гызар ене гул базар,
Гызар гырнак базары.
Ругсат бериң солтаным, калбым кереп баглады.
Мен бир җөвхер гылычдым, зеңләп гитдим солтаным
Халыс, халыс гүң болдум айдым биле саз диңләп…

ПАЙРАДАН.

Диңләң сөвеш айдымын, диңләң сөвеш теблини,
Дутар диңе тойда дәл, дутар диңе ясда дәл,
Ол урша-да чагырып билер адам оглуны!

СЕСЛЕР. Ругсат бериң солтаным!

М.ИБН.КҮШАТ. Ругсат бериң солтаным!

СОЛТАН. Эй Таңрым! *(Онуң сесинде ыжӡаза берйән әхең бар!)*

ПАЙРАДАН. Уруш! Уруш! Сөвеш теблини какың! *(Сөвеш теблиниң яңы көшкден чыкып ураяр.)*

ИКИНҖИ ГӨРНҮШ

Өңки сахнадакы көшк. Саг тарапдакы Гумсагадың янында күмметде какадылан ялаңач адам отурдылыпдыр. Тагтда эмир Мухаммет ибн Күшат отыр. Бир гапдалында Эгсил пир отыр. Дүрли дини шыгарлар, яшыл туг, тагтың ёкарсында тылла ярым ай... Өңки сахнадакы ики саны нөкер инди сопы, олар гумсагады дүңдерйәр. Олар зерур еринде «омын» диерлер.

ЭГСИЛ ПИР. Хезрети эмирилмөмин, башыңыз дик, дөвлетиңиз аман болсун.

Сизиң эмириңиз биле юртда әхли зат үйтгедилди. Олҗаларың хасабына мекдеплер, медреселер ачылды.

М.ИБН.КҮШАТ. Бизиң эмримиз биле дәл, Таңрының эмри биле, унутма Эгсил пир, Аллатагалла, бенделериниң ишине гатышмагы өзүне услып билмейәр. Җанлы-җандарлар онуң ярданларыдыр. Бизиң максадымыз онуң ярданларыны оңа сыгындырмакдыр.

ЭГСИЛ ПИР. Хезрети эмирилмөмин, миллет сизе йыкыляр, сизе бил баглаяр, сизе ынаняр.

М.ИБН.КҮШАТ. Миллет Таңры-га йыкылсын, Бирибарына ынансын, ине шонда оларың башы бизиң элимизиң ашагында болар. Ханы көшгүң метҗидини нәтдиң?

ЭГСИЛ ПИР. Хезрети эмирилмөмин, оны-ха уламалар оңламады. Солтана ниетленип салнан күмметден метҗит болмаз диййәрлер.

М.ИБН.КҮШАТ. Ким диййәр?

ЭГСИЛ ПИР. Абдыресул ахун!

М.ИБН.КҮШАТ. Ёгсамам ол диер, сен онуң үстүне барма-да, көшге чагыр, биринҗиден-ә өзүне сарпа гоюляндыр өйдер, икинҗиден көшкде әхли киши нәхилидир бир ховп дуйяндыр. Чагырт, онсоң ол нәме сайраяр, гөрели бакалы.

ЭГСИЛ ПИР. Ол ылмына байрыныл йүзүни кесе совуп отыр. Шол-а мең пирлигиме-де шек етирҗек.

М.ИБН.КҮШАТ (Йылгыряр). Етирип билмез. Ол герек еринде ене сениң серкерделик этҗегиңи дуюп дурандыр. Сен мениң серкердәмсиң, илиң пирисиң. Ики манысында хем. Күммет бабатда болса олар мамла. Өңүмиздәки җумада уламаларыңы йыгна, мен күммеди йыкдырмага перман берҗек. Гой, оларың гөвни битсин.

ЭГСИЛ ПИР. Йигрими йылда салнан күммеди нәдип йыкдырҗак, ерине нәдип метҗит салдырарыс? Оңа газнаның генҗи бир етермикә?

М.ИБН.КҮШАТ. Йыкарсам, аңырсы бәш айда метҗидем салдырыс. Өзем диңе таңрыялкасынына. Нәме халкың Худая сежде эдип, арзыны айтҗак метҗидини эмирлик салмалы бормы? Согап герек болса салсынлар!

ЭГСИЛ ПИР. Аперин сизиң пайхасыңыза! *(Пайрадан гелйәр.)*

ПАЙРАДАН. Эссалавмалейким хезрети эмирилмөмин. Башыңыз дик, дөвлетиңиз аман болсун. Мен әхли велаятлара айланып чыкдым: Айдыҗы багшылар, чалыҗы сазандалар, гөенделер сизиң көмек бермек хакындакы перманыңызы эшидип хошал болдулар.

ЭГСИЛ ПИР. Яңы бир сусагындан дыныпдым вели, ене гелипдир сомлап. *(Пайрадана)* Пайрадан багшы, сенем эмириң аягына йыкыл, Худая сыгын! Молла я мүфти бол! айдым саз биле халыс хук этдиң мени.

ПАЙРАДАН. Эгсил пир, сиз хей «Бабарөвшени», «Зейнел арабы», «Мухаммет Ханапыяны» диңләп гөрүпмидиңиз?

ЭГСИЛ ПИР. Худая шүкүр диңләм-мок!

М.ИБН.КҮШАТ. Пыгаммериң таглыматыны билмейәниңе шүкүр этмек айып бор! Ниже мен-мен диен пирлериң вагзындан «Бабарөвшениң» өвүт-үндеви улудыр. Пыгаммеримизиң, дөрт чарыярларың, ягшызадаларың, сахабаларың дин гылыҗыны

чалып, терсалар билен эден сөвешлери хакдакы ол дессанлары тутуш халкың билмеги важыпдыр. Ол диванлар-вагзы-несихатдыр. Вагзы несихат болса бизиң баш ярагымыздыр.

ЭГСИЛ ПИР. Ене-де айдым дийсеңизләң.

ПАЙРАДА. Олар айдым дәл-де, сена

ЭГСИЛ ПИР. Олар сена дәл-де, гүнә. Сен сопы болаңда сесиң ичиңе топланып өләерин өйдйәмиң? Пах, мыссыҗак, гүпбүҗе донлы, оваданҗа сопы болардың-ов. Сесиңем түйс минара чыкып зовладып йөрмели.

ПАЙРАДАН. Вей, мен ынха сопы-да!

ЭГСИЛ ПИР. Хей, аркасы дутарлам бир сопы болармы? Сенден сопы болмаз, ана йөне дутарыңы алып депәңе бир берсем Бадым шел-ә бордуң.

Тагсыр диййән-ә, шу селле билен месини бир салым чыкарайсам нәдйәр.

М.ИБН.КҮШАТ. О нәме дийип?

ЭГСИЛ ПИР. Хүшүр-зекатдан баяп боласы ёк, гиделиң, чозалың, гыралың, олҗаны юрда сүрелиң.

«Мен бир җөвхер гылычдым,
послап гитдим нейләйин»

М.ИБН.КҮШАТ. Гоюп отур биэден. Сен пыгаммериң яшыл тугуны гөтерйән ыслам дөвлетиниң көшгүнде отураныңы унутма. Сизиң хер әдимиңиз гөрелде, хер сөзүңиз вагыз-несихат болмалыдыр.

ЭГСИЛ ПИР. Хи-хи-хи. Шунуң айдымам вагыз-несихатмы?

ПАЙРАДАН. Сиз бир пир киши, сизе гүлмек айып бор.

ЭГСИЛ ПИР. Вәх-хә-хә… *(Күшат хасасыны батлы уряр, ики сопы лаңңа еринден галяр. Эмир турансоң бейлекилерем турярлар. Эмир Пайрадан билен пире отурмагы ышарат эдйәр.)*

М.ИБН.КҮШАТ (Сопылара). Эшитдиңиз герек?

СОПУЛАР. Хезрети эмирмөмин биз кер.

М.ИБН.КҮШАТ. Асыл сиз геплейәңизми? *(Сопулар башыны яйкаяр).* Ханы бир-бириңизи гечириң гылычдан, *(сопулар узын ак көйнеклерини ёкары чекип гылычларыны алып селлерини галкан эдип бир салым сөвешйәрлер).*

ПАЙРАДАН. Эй-хо… Ана сопы…

М.ИБН.КҮШАТ. Бес эдиң. Гидиң. *(Сопулар гидйәр).* Ынха бе сизе биринҗи тымсал. Икинҗиден болса маңа равыларам, даналарам, шахырларам, багшыларам герек.

ЭГСИЛ ПИР. Хезрети эмирилмөмин, олар нәме герек?

М.ИБН.КҮШАТ. Гечмише гөз айласаң даналары дашына йыгнан хәкимлерң дөвлети узага гидипдир, абрайы уммадан чыкыпдыр.

*ЭГСИЛ ПИР. (Чете) Б*ай-бов, би узак отурҗаг-ов. *(Күшада)* Тагсыр сиз бир гезек Равы гөрйәр диймәнмидиңиз. Даналар эшидйәр диймәнмидиңиз, шахырлар паш эдйәр диймәнмидиңиз.

М.ИБН.КҮШАТ. Эгсил пир, оларың гөрени мениңки болар, эшидени мениңки болар, олар мени паш этмән васп эдерлер. Оларсыз халкы алып болмаз. Себәп олар халкың йүрегинде яшаяр. Халкың йүрегинден олары согруп алагада ерине Худайы салмак герек. Халк йүрегини Худая багш эденсоң, эркини бизе табын кылар. Дүшүндиңми?

ЭГСИЛ ПИР. Дүшүнмедим. Арада Равының гөзүни көвлетдик, инди ол көшге гелерми?

ПАЙРАДАН. Бай, гелер-ә, оңа гурлан дузак биҗай мәкәмдир.

М.ИБН.КҮШАТ. Гелер. Көшгүң ёлы гылсырат ялы ёлдур. Бир тарапы җеннет, бир тарапы довзах. Тагта чыкып өлдүрилен шалар йүзлерче, мүңлерче, эмма хол гедая ченли хеммәниң йүрегинде ша болмак хөвеси бардыр. Пыгаммериң яшыл тугуның пасырдап дуран ерине геленлер өз сунгаты билен ишимизи ровачландырмага ярдам эдерлер, гелмедиклериң келлесини эдил шу ерде тогаларыс, ол болса Худайсызлыга гаршы йигренч одуны туташдыр. Диймек, олар гелселерде бәхбит, гелмеселерде бәхбит. *(Эмир чыкып гдйәр. Ики сопы Ялкамышы алып гелйәр.)*

ЯЛКАМЫШ. (Аңк-таңк) Салавмалейким! О-хо… Эгсил серкерде би арабаның тигри ялы селләниң ашагындакы сен-май…

ЭГСИЛ ПИР. Эгсил серкерде дәл, Эгсил пир…

ЯЛКАМЫШ. Пир. Пир, ханы ериңден бир тур мысалаңы сынлалы. Хачандан бәри пир сен?

ЭГСИЛ ПИР. Таңры гурсагымыза гуяндан бәри.

ЯЛКАМЫШ. Эй гудраты гүйчли Худай җан, сен илки җеллатдан серкерде, соң серкерделен пир ясадың. *(Кинаялы.)* Эй гудратыңдан айланайын… Худай гүлеси геленде хнрки зат этҗек экен-ов. *(Гүлйәр.)*

ЭГСИЛ ПИР. Таңры гурсагыңа нәмәни гуйса бендесем шоны этмелидир. Онсоңам унутма, Худай гүленде ерде агланяндыр.

ЯЛКАМЫШ. Сен онсоң азанам айдып билйәмиң? Асыл солтанлык агман хеңңам аган экен-ов.

ЭГСИЛ ПИР. Үйтгейән зат ёк. Гайтмышым этдик, бирибара йыкылдык.

ЯЛКАМЫШ. Халкам шейтдими?

ЭГСИЛ ПИР. Хезрети эмирилмөмин Мухаммет ибн Күшат ал Ысламының сораян ериндәки әхли түркмен бибашлыгыны гоюп, дин ёлуна баш гойды. Диңе таңры җемагаты өз пенасында аман-эсен саклап билер.

ПАЙРАДАН. Шүкүр Худая, көп гөрмесин, ил-гүнүң башы аман, юрт абадан.

ЯЛКАМЫШ. Хава-ла, элбетде аман борсуңыз! Өз сарпасыны саклаян душманың сопы өлдүрип, метҗит отлап йөренини гөрен ёкдур! Пайрадан, сениң селләң ёк вели, саңа сопулык дагам етмедими?

ПАЙРАДАН. Сен мениң гөвнүме кән дегйәң. Иру-гич онуң хасаба соралар.

ЯЛКАМЫШ. Сениң ол хасабыңа гарашян, Пайрадан! *(Көшге эмир гелйәр.)*

М.ИБН.КҮШАТ. Я Бирибар, өзүң ягшысын эдевер…

ЯЛКАМЫШ. Эссалавмалейким, тагсыр.

ЭГСИЛ ПИР. Хезрети эмирилмөмин дий биэдеп.

ЯЛКАМЫШ. Хезрети эмирилмөмин…

М.ИБН.КҮШАТ. Хош гелипсиң Ялкамыш, сапа гелипсиң. Саг-аман гелдиңми? Хей, оглуңдан дерек тапып билдиңми?

ЯЛКАМЫШ. Түркмен атының аягы етен ере айландым. Гөрдүм-билдим ёк.

ПАЙРАДАН. (Чете) Оглуңдан дерек тапар ялы этдикми, хи-хи-хи.

М.ИБН.КҮШАТ. Түркмениң атының аягы етмейән ери бармы? Нәтҗек-дә, Худайың халаныдыр. Бирибарың өзи кувват

берсин. Худай: «Эгер мениң эдениме разы болмасаң мүлкүмден чык» дийипдир. Әлем онуң мүлки, ондан чыкып гитҗек ериң бармы?!

ПАЙРАДАН. (Чете) Оңа ер тапарыс эншалла!

ЯЛКАМЫШ. Әхли байлыгымы гөзлеге совурдым. Оҗагым юмрулды, оңа гынанамок, йөне огул… *(Юмругыны дүвйәр).*

М.ИБН.КҮШАТ. Юмрулан оҗагыңа дерек көшк сеңки! Сен эмирлигиң билбили боларсың. Огул диениң болса билдедир. Халан гызыңы сайла, өйлендирейин, иллендирейин, нәдерсиң огул диениң түршеге дөнәйсе. Бир огул дийип өмрүңи еле совруп болмаз. Онсоңам оглуң дири болаянда-да эййәм башга гейимдедир, мегер башга диндедирем.

ЯЛКАМЫШ. Юртдан йылда нәче чага огурланяр, өзем меңки ялы яңы дил битен я яңы битиберенҗе. Бизиң душманларымыз шол чагалардан гарадан гайтмаз сөвешиҗи етишдирип өз юрдумызы таладярлар. Онсоң оңа нәдип чыдарсың?

ПАЙРАДАН. Инди бизиң перзентлеримизи хич кес огурлап билмез.

ЯЛКАМЫШ. Ай хава-ла, сопы чагасыны огурлап, оларың өвлүйәси мүҗевүрсиз дуран дәлдир-ле.

М.ИБН.КҮШАТ. Сен дүнйә җанагырлы серетме, багшы. Багшычылыгыңы эт. Пайрадан биле Худаның хошуна геләйҗек айдымлары айт. Ханы Пайрадан айт бакалы.

ПАЙРАДАН. Аҗап болгай:

Аршдан күрсе сары гелен
Әлеме шугла салан,
Диниң гылыҗын чалан
Я Мухаммет, я Алы!

ПАЙРАДАН. Бизи ярадан Худай, бизе умматым диен пыгаммер, бизи капырларданам халас эден Хезрети Алы. Ери онсоң шолар хакында айдым айтман ким хакында айтҗак!?

М.ИБН.КҮШАТ. Ялкамыш багшы, эмирлик айдымың душманы дәл. Ёк! Йөне биз җемагатың рухуны пәк сакламага, о дүньесини абат сакламага хемаят эдип билҗек айдымлары айтдырмага борчлудырыс. Таңрының бенделери хер демде Ярaданыны ятлап дурмалыдыр. О дүньесини ятлап дурмалыдыр.

ЯЛКАМЫШ. Хезрети эмирилмөмин, ненең шу ажайып дүньеде яшап йөркәң теркидүнйәлик билен о дүнье хакда айдым айдып болар.

ЭГСИЛ ПИР. Күпүр геплеме! Җеннет бу дүнйәден йүз эссе гөзелдир.

ЯЛКАМЫШ. Хей, Эгсил пир, адам Атаның екеҗе дилим бугдай иени үчин ковлан җеннетине дүшәеңде-де би хоранлыгың билен дессине ковларсың.

ЭГСИЛ ПИР. Хей, капыр, бизе дил етирдигиң, Таңра дил етирдигиңдир.

М.ИБН.КҮШАТ. Багшы, ышкы айдымлары айдып халкы аздырмагың гереги ёк. Сизиң ол сөйги дийййәниңиз шейтаның тослап тапаныдыр. Сөйги зерарлы аклындан азашан адамлар азмы эйсе. Дүшүн багшы, сөйгә сезевар болан өзүни йитирйәр. Бизе болса адамларың дири йитмеги герек дәл.

ЯЛКАМЫШ. Аклындан азашыбам, дири йитибем багтлы болярлар-да. Хей, шу дуйгыны нәдип шейтана рова гөрҗек. *(Саз чалып хиңленйәр.)*

Җоша гелер дәли силлер
Бахару-язың ышгындан.
Хесерленер мавы көллер
Яшылбаш газың ышгындан.

Дүнйә айланар учмаха,
Йүрек айланар учмага.
Дөвран дөнер гучушмага
Гелинлең-гызың ышгындан.

Гызлаң аслы перидендир,
Үстүнде ләш серилендир.
Ынсана җан берилендир
Айдыму-сазың ышгындан.

М.ИБН.КҮШАТ. Сениң айдяның кәмил кишилер бабатда догры. Эмма би хайванча ёк махлуклар ышкы айдымлара хайван

ялы дүшүнйәрлер. Айдалы, сен гөзелиң васпыны эдип, Таңрының гудратының гүйчлидигини ныгтаҗак боляң, азгының бири болса ол гөзели нәдип эле салып болар дийип терс ёла дүшйәр. Ышгы айдымлар аял машгала үчин овлага «тиги-тиги» дийлен ялыдыр.

ЯЛКАМЫШ. Тагсыр…

ПАЙРАДАН. Хезрети эмирилмөмин дий!..

ЯЛКАМЫШ. Хезрети эмирилмөмин. Шол кәмил дәл кишилере кәмиллиги багшылар, шахырлар, даналар берип билйәр. Олары махлук болмадан халас эдйәр. Аллатагалла топракдан ынсаны ясап оңы җан берҗек болупдыр. Шонда йүрек: «Мен бу совук җеседе гирҗекгә» дийипдир. Таңры шонда дутарыны алып шейле бир аҗайып ышкы сазы чалыпдыр вели, йүрек совук бедене нәдип гиренини хем дуйман галыпдыр. Йүрек болмаса ынсан совук җесетдир, сөйги болмаса йүрек совук җесетдир!

М.ИБН.КҮШАТ. Таңрының гарган бендесини ынсан ялкап билмез. Ынха, багшы, бәриңе серет. *(Гызыл этенәни гөгкезйәр.)*

ЯЛКАМЫШ. Бе-хе, би солтан ялы-ла.

М.ИБН.КҮШАТ. Хава, солтан, шол. Шу сениң хер гиҗеки ышгы айдымларыңдан соң бир гырнагының янына гиререрди. Мунуң янашан гырнакларының саныны Алладан башга билйән ёкдур. Бигүнә начарларың дөкен гөзяшына ким гүнәкәр? Диңе шу отуран бетбагтмы?! *(Солтаны гөркезйәр.)* Элбетде мен, сен…

ЭГСИЛ ПИР. Багшы көшгүң җарчысыдыр. Ол көшгүң пикирини, ислегини иле етирмелидир. Көшк айдым айт дийсе, айдым айдарсың, саз чал дийсе саз чаларсың!

ПАЙРАДАН. Башыңам аман болар.

ЯЛКАМЫШ. Маңа селле билен горалан келле герек дәл! Мен айдымдан азан ясап билмерин.

ЭГСИЛ ПИР. Йөне келләңи сомлап дурма, гөр болгусыз пикирлер сени нирә итерйәр?!

ПАЙРАДАН. Ёгса-да ол пикири башы билен айырмалы бор.

ЯЛКАМЫШ. Көпден бәри ишсиз отураныңыз бес-беллов, җеллатлар…

М.ИБН.КҮШАТ. Эмирлигиң диени билен болсаң көшк сени башына тәч эдер…

ПАЙРАДАН. Ёгса шол келләңден җыда дүшүрер.

ЯЛКАМЫШ. Тагсыр…

ЭГСИЛ ПИР. Хезрети эмирилмөмин дий, арвах!

ЯЛКАМЫШ (Эгсил пире). Бар сениң диениң *(Күшада)* Мен оглумдан, аялымдан, дөвлетимден җыда дүшдүм. Инди мен айдымларымдан айрылсам - мен нәме үчин яшайын? Нәмүчин? Өлүме гарашып йөрмек үчинми?

ЭГСИЛ ПИР. Сени несип болса өлүме гарашып йөрмели этмерис.

ПАЙРАДАН. Ругсат бериң хезрети эмирилмөмин!

ЯЛКАМЫШ. Гөрдүңизм тагсыр, сиз барыбир җеллатлардан пирем ясап билмәнсиңиз, сопам!

М.ИБН.КҮШАТ. Аҗала көре-көр эл булама!

ПАЙРАДАН. Бир ругсат бериң, мен муңа шу эллерим билен нәхили айдым айтмалыдыгыны гөркезейин! *(Богмага сынанып топуляр. Күшадың гаршы чыкмаяныны гөрүп Эгсил пирем топуляр. Икиси онуң дашыны габаярлар. Эмма Ялкамыш гаты аркайын.)*

ЯЛКАМЫШ. Тагсыр, сен тагты эележек болуп көп зады унудан борлы: Ашык Ахмедиң зар-зар агланда дутарың ширин сесине дурналарың гонушыны, Бабагаммарың хасратлы сазларына чыдаман дүлдүлиң отдан галышыны унудан борлы. Хайвану-ынсан аҗайып саз чаланда өзи билен өзи болмаяр. Ынха, серет би Худая йыкыланларың мени парча-парча этмәге тайяр, эмма… Билип гой, ынсан йүреги диңе айдым-саза табындыр. *(Айдым айдяр.)*

Сазча болмаз гудрат-да, сазча болмаз җады-да,
Айдым-саздан айрылса ясханда бор паны-да.
Эрк эдер мен саз биле ынсың-җынсың җанына
Өзүң маңа медет бер, я пирим БАБАГАММАР!

Гүни сөндүре билмез, гүне гарган келпесе,
Бадым сындара билмез шалар перман кылса-да,
Җанымны ала билмез хут Эзрайыл гелсе-де
Сазым маңа медет бер, я пирим БАБАГАММАР!
Җанымны ала билмез хут Эзрайыл гелсе-де
Сазым маңа медет бер, я пирим БАБАГАММАР!

(Хеммеси доңуп галяр, Ялкамыш чыкып гидйәр.)

М.ИБН.КҮШАТ. Хәй, эрнисувлулар! Говадаклашан болуп, үч гүн селле орандым дийип болдуңыз мениң башыма улама! Гөзүңдәки ганың ызы йитмәнкә, кәриңизи унудып… Бизден сизе пент болсун: галтаманы ярагына етирмән, дананы геплетмән, багшыны дутарына етирмән алаймасаңыз, соң алдырмаз. Хәй!!!

ЭГСИЛ ПИР. Шейтан оңа әхли җадысыны берипдир. Оң аркасында шейтан бар.

М.ИБН.КҮШАТ. Сизиң аркаңызда Худай бар ялягсылар!

ПАЙРАДАН. Кыблайы әлемим, шу эллерим билен онуң богазыны оварын. *(Чете)* Ялягсылар диен боляра.

ЭГСИЛ ПИР. Мен шу эллерим билен сизе равыларың әхли язан диванларыны гетирип берерин… *(Чете)* Ял ягсыны гөзүне гөркезерин энтек.

ПАЙРАДАН. Мениң шу эллерим арап лабызлы ширин сазлары чалар. *(Чете)* Гечи сакгал дейюс!

ЭГСИЛ ПИР. *(Күшада)* Шу эллерим сизи әхли бела-бетерден пеналар. *(Чете)* Тагты агдарып алдыңмы – агдарылып гитмелем борсуң. Эрнисувлулар диен боляр-а.

М.ИБН.КҮШАТ. Сизден тамамам шейледир. *(Гидйәр)*

ИКИСИ (Бирден). Тамаңы тамам эдерис, несип боса…

ЭГСИЛ ПИР. Нәме дийдиң?

ПАЙРАДАН. Хич зат! Сен нәме дийдиң?

ЭГСИЛ ПИР. Менем хич зат диймедим өйдйән. *(Пауза, сопулар ышарат эдйәрлер.)* Дийсе-диймесе Эмирде оюн кән-ов, ханха, Равың-а, өз аягы билен өзи гелйәр.

ПАЙРАДАН. Онуң гайры чыкалгасы ёк. Оңа пул герек. Сизден сораса диванларыңы сат дийиң, менден сораса Ялкамыша дерманҗагаз ичир диерин. Эмириң ислеги шейле.

ЭГСИЛ ПИР. Бәә-х-ә, сен Эмире менденем якын болупсың-ов.

ПАЙРАДАН. Юваш. Бу меселә гараланда сиз ёкдуңыз. *(Равы гелйәр. Чете.)* Ол сениң аклыңы юкарак гөрйәр.

РАВЫ. Әхем-үхүм. Салавмалейким.

ЭГСИЛ ПИР. Валейким эссалам. Гелиң, гечиң, Равы!

РАВЫ. Гечип отыр ялы ягдай ёк, сизиң хузурыңыза гелдик. Арзымыз бар.

ЭГСИЛ ПИР. Алла хемаят этсин. Айдып отурың.

РАВЫ. Ай, нәме… Дөвлетиңиз ырылмасын Эгсил пир бизиң ялңыз гызымыз барды. Шол гырнак базарына дүшди.

ПАЙРАДАН. Хапа болмаң. Хезрети Алы ялы кишилерем дүшендир ол базара.

ЭГСИЛ ПИР. Ол нәхили гырнак базарына дүшйәр?

РАВЫ. Чепбекей тәҗире бергимиз барды. Шоны үзүп билмедик вагты билен, онсоң ол шу гүн адамлары билен гелди-де, бүргүт пенҗелән ялы эдип гидиберди гызымызы. Вах, бичәре отыр гырнак базарында.

ЭГСИЛ ПИР. Гоюң, гоюң! Хапа болмаң Хезрети эмирилмөминиң янына аглап гелен гүлүп гидйәр.

ПАЙРАДАН. Равыларың, шахырларың тәлейи шейлерәкдир, себәп диенде сиз Худай билен баш далашдыряңыз.

ЭГСИЛ ПИР. Тәҗир сизден алгыдар. Алгыдары үзмели, би мениң, онуң чыкаран кануны дәл, шеригатың кануны.

РАВЫ. Эгсил пир, гайрат эдиң, маңа шол бичәре начары сатын алар ялы пулҗагаз бериң. Басым үзерин.

ЭГСИЛ ПИР. Герегиң пул болсун. Сен маңа әхли язан диванларыңы гетирип бер, мен саңа бәш саны гырнагың бахасыны берейин.

РАВЫ. Ери, сен диванлары нәм этҗек, окап билмесең, язып билмесең…

ЭГСИЛ ПИР. Яссык эдинҗек.

РАВЫ. Эгсил пир, олар мениң гиҗе яссыгым, эмма…

ЭГСИЛ ПИР. Онда менден саңа җиннек пейда ёк.

Мен бир җөвхер гылычдым, послап гитдим нейләйин.

Мен галкандым, дүшдүшлер менде баглады кереп.

(Гидйәр)

РАВЫ. Эй, Худай!.. *(Пауза)* Пайрадан җан, иним, мениң башга барара гапым ёк. Өзүң билйәң элхенч уруш болды, халк тозды. Дилег эдип барара өй ёк. Сен мениң юмшумы битир. Гайрат эт.

ПАЙРАДАН. Мен гайрат эдейин, йөне мениңем бир кичиҗик юмушым бар.

РАВЫ. Айт, Пайрадан, бизден битҗек болса… Йөне бизиң нәме юмуш битирип билҗегимизи билемок.

ПАЙРАДАН. Сиз битирип билйәңиз Равы. Менем сиз ялы Худаның бир гарган бендеси.

РАВЫ. Ол нәхили, сен Таңрының гарган бендеси боляң?

ПАЙРАДАН. Равы, сен үстүне аял алнан аялы гөрүпмидиң? Тамдыр ялы янып дурандыр. Әри соңкы алынҗасыны сөер, байры аял болса хем сөйүлмегини истәр, хем соңкы аялың үстүнден байрылык сатманы. Йөне терсине болар. Шонуң үчин ол эрини-де, гүнүсини-де, дүнйәниде ёк этмәге тайындыр. Ёк, оны әрсизлик дәл-де, кемсидилме хорлаяндыр.

РАВЫ. Дүшүнйән дәлдирин.

ПАЙРАДАН. Дүшүнмесең, мен шу илиң билбилидим, зыбаныдым. Дөремән гечен Ялкамыш багшы дөреди-де, ил мени унутды, терк этди. Мен хич киме герек дәл. Бахам гара көпүк. Нәме мен Ялкамышча айтмаяным үчин өләймелими? Хә? Нәмүчин өңки алан эшретлериниң хатырасына кимдир бири «Багшы» дийип яныма геләенок. Вах, би ил диениң хелей ялы экени, ким әрлик этсе шоңкы.

РАВЫ. Хә дүшнүкли, дүшнүкли.

ПАЙРАДАН. Дүшнүкли болса, ынха тылла, ынха Ялкамыш, ынха онуң эми!

РАВЫ. Ёк, ёк мен оңа каст эдип билмен. Ёк, ёк мен Худаның бир бендесиниң нәхак ганына галып билмен.

ПАЙРАДАН. Ол Худаның бендеси дәл. Хут яңыҗа шу ерде «Худай ёк» дийип гитди.

РАВЫ. Гой, онда онуң билен Худай хаклашсын.

ПАЙРАДАН. Тылла ерден сүпүрилип алынмаяр, онсоңам ол Худайсыза хыянат эдениң билен не Таңрының өңүнде гүнә галяң, не бендесиниң. Хезрети эмирилмөмин болса сени ассырынлык билен сылаглар.

РАВЫ. Ёк, сылагам герек дәл, серпаям.

ПАЙРАДАН. Равы, гитмәнкәң пикирленсең-ә говы борды. Ялңыз перзендиниң ыкбалы сениң өз элиңде.

РАВЫ. Сенденем бир багшы болармы, сен вагшы, сен ганхор, сен ганоҗак *(Саханада Пайраданың ялңыз өзи. Ол элхенч гүлйәр. Гүлкүден эсли вагт яң яңланяр.)*

ПАЙРАДАН. Хей, эшидйәңизми, Быдым шели гетириң! *(Бадымы гетирйәрлер.)* Быдым бег, саңа бирнәче совалым бар.

РАВЫ. Билбилим, калбыңа кереп баглатма. Хасрат диениң батгадыр. Бир өзүңи бердигиң дартар гидер, дартар гидер.

ЯЛКАМЫШ. Атам, сен маңа растыңы дий! Таңры бармы, атам! Сен дана ахыры атам. Эгер таңры бар болса ол ненең ахы-эфгана дөз гелйәр? Нәмүчин ол өз ярадан бенделерине делалатыны дегирмейәр? Ол нәмүчин өз ярадан бенделерини етим гойдука, атам. Мен яңы көшкде эмирине-де бирибарына-да дил етирдим. Гой шол таңры бар болса шу демде мениң җанымы алсын. Мен өлүп баряркам, онуң барлыгына ынанып, аркайын өлейин.

РАВЫ. Яшайыш нәче кынчылыга сезевар болса, Таңры шонча-да леззет аляр. Яшайыш – айдымдыр. Айдым болса гамгын болдугыча леззетлидир.

ЯЛКАМЫШ. Диймек, дүнйә шу гидишине гидип отурмалыда!

РАВЫ. Хава, Розы машгара чен.

ЯЛКАМЫШ. Розы-машгар-а болмаз атам. Ким-кимиң ганхоры, ким-кимиң хунхоры, ким-кимиң зынахоры. Хей онсоң нәдип булары бирек-биреги билен душурып болар? Нухуң тупаны тураймазмы? Ёк, ёк. Җуда пайхас билен гурулан бу дүнйәдәки эдилен ишлериң әхлиси самсыклык. Атам! Атам! *(Дутарыны алып саза башлаяр.)* Ынха мен «балам-балам» дийип, сазымы чалып башласам ил бенде аглап башлаяр. Ким баласындан җыда дүшен, кимиң өзи балака эне-атасындан җыда дүшен. *(Саз чаляр.)*

РАВЫ. (Хиңленйәр.) Балам, балам ялңыз балам!
Арш астына сыгмаз налам.
Гарлар ягар гам-гуссамдан
Гөзяшымдан ягар баран!

ЯЛКАМЫШ. Атам, сен аглаярмың?

РАВЫ. (Аҗы йылгыряр) Агламок! Маңа рехим эдип, гөзлеримден яш чыкмаз ялы этдилер, нем сызмаз ялы этдилер.

ЯЛКАМЫШ. Нәм болды саңа атам? Сениң гүлкиң аңырсында агы ятыр-ла!

РАВЫ. Дүньеде хемише эҗиз тарапындан гелйәрлер. Эҗиз еримден гелдилер… Өмрүни ил үчин багш эден багшылар, даналар, шахырлар, равылар, сердарлар – олар ил ялы адам дәлдирлер! Раст ил үчин өмрүңи орта гойдуңмы - өзүңи унутмалыдыр. Сениң, мениң ялңышым – биз хем-ә багшы болҗак болдук, равы болҗак болдук. Хем ил ялы яшаҗак болдук. Ынха шонуң үчрибем, сени оглуңдан, мени гызымдан айырдылар.

ЯЛКАМЫШ. Ол нәхили айырдылар?

РАВЫ. Чебекей тәҗире бергим барды. Орага ченли гараш дийдим – этмеди. Зор билен гызымы алды-да гырнак барына салды. Анха ягдая огул шейле!

ЯЛКАМЫШ. Харамзада тәҗир! Бессир. Биз зейренип дүнйәни дүзетҗек болярыс. Эгри гылыҗа даянмак герек – ынха шонда дүнйә оклав ялы гөнелер! Мен оҗагаз тәҗириң ичегесини бойнуна чоларын.

РАВЫ. Саклан! Геп тәҗирде дә!

ЯЛКАМЫШ. Геп кимде онда?

РАВЫ. Геп гечисакал эмирде! Гаты көпбилмиш дейюс. Ол мениң эҗиз еримден гелип диванларымы өзүне алҗак болды. Оңа эмирлигем аз, үстесине Равы хем болҗак!

ЯЛКАМЫШ. Бир баша бир өлүм! Айрыл атам!

РАВЫ. Саклан!

ЯЛКАМЫШ. Айрыл атам! Түркмен машгаласы базара гырнак болуп дүшерде, хей сакланып бормы!? Айрыл!

РАВЫ. Чебекей тәҗири өлдүрениң билен гыз ызына гелмез! Эмире мениң диванларым герек! Дүшүндиңми?

ЯЛКАМЫШ. Ёк болмаз! Мен энтек карза гечйән, диен бахасына сатын аларыс.

РАВЫ. Тагапыл эт! Элти эҗең эййәм әхли диванларымы бир халта эдип әкитди көшге. Эне-дә…

ЯЛКАМЫШ. Ханы онсоң айт-да атам, ят хайсы якын хайсы? Мени оглумдан ятлар айырды, сени гызыңдан якынлар. Ери онсоң буларың хеммесини гылычдан гечирәймелими?! Атам, адам-адама душман, атам! *(Бадым гелйәр.)*

БАДЫМ ШЕЛ. (Гөрүнмән.) Адам-адама душман! Мен пакыр адам-адама достдур өйдердим. Шейле болҗак болса чыда, Ялкамыш хан!

РАВЫ. Адам-адама душман дәлдир, эмма ки арада шейтан кән. Кимиң калбында шейтан болса, байдыр, бегдир. Кимиң калбында ынсап болса пукарадыр.

ЯЛКАМЫШ. Ибн Күша-да тутуш шейтан болса герек. Солтаның адындан эденини эдип, гөргүлини нә гүне дүшүрди харамзада! Индем Алланың адындан геплейәр, хей, Алла! Бар болсаң хүшгәр болавери шол гечисакал өвладыңдан!

РАВЫ, Огул, мен инери җыкырдан чыкарайын, несип эдениңден бир кәсе небиз ичели. *(Гидйәр.)*

БАДЫМ ШЕЛ (Чыкяр.) Адам-адама душман! Тур, ериңден. Атыш герекми – тутуш! *(Ялкамыш күйзедәки небзи чайкап әвмән отыр.)*

ЯЛКАМЫШ. Гел, геч Бадым бег, сачак башына.

БАДЫМ ШЕЛ. Сениң биле бир дүньеде яшасым геленок, сен бир сачагың гүррүңини эдйәң. Чык орта, ёгсада келләңи аларын.

ЯЛКАМЫШ. Хей Бадым бег, галан задымыза талатдык, сенем герегиңи алып гит.

БАДЫМ ШЕЛ. Махлук, сен мени хасап эдеңок! *(Гылычлашып башлаярлар.)*

ЯЛКАМЫШ. Бадым бег, мени гара гүйч билен еңип болмаз, йөне хәки хиле билен…

БАДЫМ ШЕЛ. Сен мениң рухумы лагшатдың, сүңңүми чагшатдың, индем гүлйәңми! Ал, саңа! *(Равы гелйәр.)*

РАВЫ. Сакланың! Ялкамыш! Бадым бег!

БАДЫМ ШЕЛ. Гелме Равы. Ант ичдим, барыбир өлдүрин. Иру-гич өлдирин. *(Гылычлашярлар. Бадым аркан йыкыляр, Ялкамыш дөшүне гылыч дирейәр.)*

ЯЛКАМЫШ. Ганыма галарсың өйдүб-ә горкамок, йөне мениң гүнәми геч. *(Айрылып сачак башына йөнелйәр. Бадым агылы сес билен гөге йүзүн тутяр.)*

БАДЫМ ШЕЛ. Эй, Худай! Сен нәмүчин мени эҗиз эдип яратдың! Сениң алнында мениң гүнәм нәме? Мен ант ичдим ахыры!

РАВЫ. (Көшешдирйәр.) Бадым, гой айып болар, сен эҗиз дәлсиң, гой, Бадым.

ЯЛКАМЫШ. Мен саңа гүнәми геч диййән ахыры.

БАДЫМ. Мен саңа ант ичдим диййән ахыры.

РАВЫ. Бадым, көшеш, ынха бир пыяла небиз ичели бакалы… *(Небиз гуйяр)* Отрурың…

БАДЫМ ШЕЛ. Төвелла герек дәл, мен ант ичдим…

ЯЛКАМЫШ. Дем салым тегапыл эт, мен шәхере гидип аз-овлак пул тапып гелейин.

БАДЫМ ШЕЛ. Хунуңы сатын алҗак болямың?.. Болмаз…

РАВЫ. Эй-вай… мениң йүрегим бир хили болуп барярла… *(Ялкамыш барып оны ятырлар, йүзүне сув чаляр, сув ичирйәр. Бадым Ялкамышың кәсесине дерман атяр.)*

ЯЛКАМЫШ. Атам…

РАВЫ. Гойберди. Эй-хо… йүрегим эҗизләпдир, ягы азалан шем ялы лыплыплап дур. Хей, дүнье… Ярашың, гылыч гемиршип йөрениңизе дегйән дәлдир би яланчы!

ЯЛКАМЫШ. Мен онда гидип аз-овлак тылла-теңңе тапып гелейин.

БАДЫМ ШЕЛ. Мен сени барыбир өлдүрин.

ЯЛКАМЫШ (Гүлйәр.) Бег, мен сенден хун сатын алҗак боламок, йөне ынха гырнак базарында гандаллы начар отыр, шоны азат этмели.

БАДЫМ ШЕЛ. Ким ол?

РАВЫ. Бизиң гызымыз.

БАДЫМ ШЕЛ. Хүйрбибими? Ынха, пул, ал Равы, маңа пул нәмә герек.

ЯЛКАМЫШ. Мунча пул саңа ниреден дүшүп йөр?

БАДЫМ ШЕЛ. Сениң келләң бахасы…

ЯЛКАМЫШ. Мен саңа келләми мугтуна берейин, бер булары маңа, мен Хүйрбибини алып гелейин.

РАВЫ. Ханы небзи бир ичели. *(Равы дерман атыланыны дуюп Ялкамышың кәсесини чалт башына чекйәр, Бадым дуянок. Оларам ичйәрлер.)*

Гөзлерими көвледилер, эседиң,
Оваламда гарак дәл-де, агы бар.

Ширин җаным терк эйлемиш җеседим,
Гурсагымда йүрек дәл-де, агы бар.

Пәк яшаҗык болдум хапа паныда.
Хайр иши, шер иши яздым бакыда.
Сан-сала ёк акылдарда, данада
Илиң гөзүн гапан хасу-амы бар.

Гөзяша айланып чархы пелегин,
Таңры гөкде булашдырды келебин.
Гөзлерин гапдырып мунда гелениң
Эллериндесаңа гуйлан авы бар.

Ёкдур элхенч мушагатдан халкы ыш,
Таңры бенделерин гөзден салмамыш.
Ил-улсуң билбили, огул, Ялкамыш,
Бу җаханда йүзүгара Равы бар.

ЯЛКАМЫШ. Хә диймән гелерин.

РАВЫ. Отур, саңа ики агыз пендим бар. Огул, ил тозды, улус-или гатыра өврүп бир гүн бири мен солтандырын дийип эйләк сүрди, эртеси мен шадырын дийип бейләк сүрди. Дагды болан ил нирә гитҗегини билмән гыпҗын-гыпҗын болуп дур. Шата чыдаманам тазыган мал ялы ят ерлере сиңип барярлар. Ят ерлерде нәме олара багт гарашяндыр өйдйәрмиң? Ене шол йүк, үстесине-де айрачылык. Сен улус-илиң агысыны диңле. Оларың агысындан айдым яса. Сен айдым айт, сениң сесиңе босуп-барян улус-иллериң үйшсүн. Гой сениң айдымың от болуп янсын. Гой сениң айдымың гараңкы дүнйәни ягтылтсын, гой сениң айдымың совук дүнйәни йылатсын. Еди ыклымы айлан, хем оглуңы агтар, хем тазыган халкыңы…

ЯЛКАМЫШ. Ил бендәң халыс йүрегинде сар галмандыр, багт хакда айдым айтсаңам аглап отырлар.

РАВЫ. Гой, агласын! Пишик чагасының гөзи мавлап-мавлап ачыляндыр… Бар инди болса…

ЯЛКАМЫШ. Хә диймән гелерин. *(Гидйәр.)*

РАВЫ. Саңа онча тылланы ким берди, гөниңден гел?

БАДЫМ ШЕЛ. Пайрадан берди.

РАВЫ. Сапа тәҗириң шол оглы саламам гысганып берйәр, онсоң ол нәмүчин эчилди?

БАДЫМ ШЕЛ. Ялкамышың келлесиниң бахасы ол.

РАВЫ. Диймек. сени сатын алыпдырда ол.

БАДЫМ ШЕЛ. Ёк. Мен Ялкамыша пул үчин каст этмен. Ант ичдим… Этнек Пайраданам аман гойман.

РАВЫ. Нәмүчин сен каст этмелимишиң?

БАДЫМ ШЕЛ. Өзүң гөрдүң ахыры… Ери мен саза болмаян экеним-дә, мени шейдәймек бормы? Саз ширван пердә баранда мен хушумдан айрылып, зыяным тутуп дәлирәп граяян. Онсоң мениң эрким сазың элинде. Нәче йыллардан бәри шол ики харамзада мени дәлиредип леззет алдылар. Онсоң мен нәмүчин ар алмайын.

РАВЫ. Леззети олар аланок, солтан алды. Дүшүн, сенем, оларам солтаның элиндәки ойнавачлар. Сен-ә дәлирәп, оларам дәлиредип Солтана леззет бердилер.

БАДЫМ ШЕЛ. Онда мениң душманым Солтан-да? Ёк, Равы, мен душманымың кимдигини билйән.

РАВЫ. (Сеси боглуп уграяр.) Билеңок… Сен гөзүңи гиңрәк ач, пикирлен, дүнйә сениң чаклайшындан чылшырымлыдыр. Ялкамышың гүнәсини геч, ол халкың йүрегиниң овазыдыр.

БАДЫМ ШЕЛ. Равы, сениң үчин җанымы бермәге тайын. Мени айдым саздан гачып йөрер ялы этдилер. Бир ерде дутар тирңилдесе Эзрайылың сесинден гачан ялы гачян…

РАВЫ. Сениң нәзик йүрегиң бар, сен хакыкы ынсан. Дур мениң гепими бөлме, мениң уллакан вагтым ёк. *(Сес боглуп уграяр.)* Сениң өрән нәзик йүрегиң бар, бейле нәзик, ачык йүрек билен гөдек, вагшы, ёвуз дүньеде саңа яшамак гаты кын дүшер. *(Сеси богуляр.)* Сахна эли җесетли Ялкамыш гирйәр. Отуранлар аңк-таңк болярлар.

ЯЛКАМЫШ. Агла, Равы, агла бедибагт, Равы, башыңа кыямат гопды.

РАВЫ. Нәме сатыпдырлармы? *(Сеси богуляр.)*

ЯЛКАМЫШ. Агла Равы, Ялңыз гызың агысыны агла?

РАВЫ. Нәме болды оглум?

ЯЛКАМЫШ. Агла, Равы! Ялңыз перзендиңи өлдүрдилер.

РАВЫ. Ол нәхили өлдүрдилер?

ЯЛКАМЫШ. Бизиң базарда гул 30 тылла экен. Хашапурың солтаны болса хер түркмен келлесине 40 тылла гоюпмыш. Чепбекей тәҗир әхли гулларының, гырнакларының келлелерини чапдырып… *(Равы энтирекләп айланяр. Гыжҗагың өрән гамгын сеси эшидилйәр.)*

РАВЫ. Мен…иң… гөзлерим көрр… эм…ма… ган…ың р…р…еңкини гө…р…рйән. *(Сеси бүтинлей богуляр, Равы айдыма башлаяр Сеси чыканок диңе кәте бир лалыңкы ялы җынссыз сеси эшидилйәр. Сессиз айдымың элхенч сазы яңланяр. Ялкамыш җеседи эмай билен ерде гойяр).*

(ПЕРДЕ)

4-НҖИ ГӨРНҮШ

Сахна алагараңкы. Ики адам Ялкамыш багшыны енчйәрлер. Гох-галмагал. Биринҗи хем икинҗи сесиң эелери чет юрдуң нөкерлери – башдакы солтаның нөкерлери, йөне башга гейимде хем гримде.

I – СЕС. Ур көпей оглуны.

II – СЕС. Тамдыра чалян голларыны бир омрайын, габрына дикер ялы.

I – СЕС. Муны габырлап-гарымлап адам ялы өлдүрмекниетиң бармы? Дүшекаш иесиң гелендир сениң.

ЯЛКАМЫШ. Илки нәмүчин уряныңызы бир дүшүндириң.

I – СЕС. Биринҗиден-ә, сен түркмен!

II – СЕС. Икинҗиден, сен айдым айдяң!

ЯЛКАМЫШ. Әл себәб-ә етик экен-ов! Эй-вах…Өлдүрйәңиз-хов.

I – СЕС. Пәхей, заңңар, дагы биз нәтҗек боляндыр өйдйәң?

II – СЕС. Ит өлдүрен ялы кын болд-ов би!

I – СЕС. Хыкыртмагына мүнсе-не.

ЯЛКАМЫШ. Багшы билен илчи өлдүрилйән дәлдир. Эй-вах!

II – СЕС. Түркмениң илчисем болмаз, багшысам, Түркмен өлдүрсең ганы ёк, диңе хунуны алярсың. *(Җеллат гелйәр.)*

ҖЕЛЛАТ. Сакланың! Нәме җелладың эли шел ачандыр өйдйәңизми? Я мени бир дөвүм чөрегимден кесҗек боляңызмы?! Гүмүңизи чекиң!

I – СЕС. *(чете)* Эзрайылы ишсиз гоян нирден чыкды дийсен-
е! Серпай ардурҗа гитди.

II – СЕС. Сизи бир дивана дийип азара гоюп дурмалы дийдикдә. *(Икисем гидйәр. Сахна кем-кемден ягтыляр. Багшының иңңилдиси юваш-ювашдан айдыма өврүлйәр.)*

ЯЛКАМЫШ. Ят иллер, вах дат иллер, зүрядымдан айрыла
Хер бир гүнүм яс иллер, перядымдан айрыла.

Түвелей дей чарп уруп гездим чархы-пелекде
Сазыма сыгмаз ахым, агым сыгмаз айдыма.

Бу җахана аглап гелип, аглап гиден җан балам,
Өлди энең, солды атаң гусса бирле гайгыда.

Я сени тапам балам, я-да йитер гидер мен,
Ялңыз мазарым галар, ялңыз галар сайрыда.

Ят иллер вах, дат иллер зүрядымдан айрыла
Хер бир гүнүм яс иллер, гөзяш гарып айдыма…

(Җеллат чете чекилйәр, гөзяшыны сүпүрйәр.)

ҖЕЛЛАТ. *(Ичиден)* Бе, айдымы ят илде диңлемели экен-ов! Сүңңүмден гечип гитди. Сенде гудрат бар экен-ов! Эллерим сандыраяр. Эй, Худай! Мениң эллерим сандыраяр! *(Пауза)* Ёк! Өлдүрмели! Өлдүрмели! Гелҗегини йитирип болмаз. *(Йүзүне гара өртги чекйәр.)* Ене-де екеҗе айдым айтдырайсам нәдеркә! Йүрегим атыгсап, сом ыза болуп баряла. Бу нәме болдугыка! *(Ялкамыша)*

Хей, ханы бир сазам чал. *(Ялкамыш саз чаляр)* Нәтмели? Хей Эгсил, Эгсил, сен нире, Ялкамыш ялы ыкманда гынанма нире? Өлдүрмели! Билйәрмиң, сен тагта бакан барярсың. Тагтың ёлуна

маслыкдан, ширин җандан паяндаз дүшемелидигини унутма! *(Пауза)* Эй Худай, мениң йүрегим яра ялы лорсулдап дур-ла. *(Пауза)* Ёк, маңа шаның ынамындан гайры мөхүм зат ёкдур. Түркменлерде гул болуп 15 йыл сергезданчылык чекдим диенимде, ша шиндем мүңкүр ялы. Өлдүрмели. Хут шаның янында! *(Ялкамыш сазы соңлаяр.)*

ҖЕЛЛАТ. Өңе дүш.

ЯЛКАМЫШ. Нирэк?

ҖЕЛЛАТ. Җеннете. *(Гидйәрлер)* Залың ичинде тәҗир пейда боляр, ол Пайрадан болмалы, эмма танап боланок. Онуң ызында зынҗырланан ярым яланач гуллар.

ТӘҖИР. (Гула) Дарсылдап йөр-әйт көпей оглы! *(Гамчылаяр)*

Мунда гел хов гул алан,
Гел ногтлап берейин.
Аялыңы габансаң,
Ал, агталап берейин.

Хебеши гул менде бар,
Хинди гулы менде бар…

(Залда кимдир бирине хабар гатяр)

Ал, хов, доган, сен болаңсоң арзанҗак берейиң. Гапысында гулы болмаса онданам бир киши бормы? Ал, хов, я гырнаҗык герекми? Гырнак герекдирле. Гырнак киме герек дәл. Пах-пах-пах, ики санак гырнагым бар, гөрсең гыллыгыңы саклап билсең адам болмадыгым. *(Олар тиркешип сахна чыкярлар. Җеллат билен тәҗир бир-бирини гөрүп сакланярлар. Җеллат ялкамышы бир бурчда, тәҗир гуллары бейлеки бурчда гоюп бир-бирине голайлашярлар).*

ҖЕЛЛАТ. Ери – хов гул сатямың? *(Гараняр)*

ТӘҖИР. Гырнагам сатян *(Гараняр)* Яшаҗыгыны.

ҖЕЛЛАТ. Миллети нәме?

ТӘҖИР. Хей, доган, аял машгаланың миллетем, динем, юрдам болмаз! Аяла диңе киши герек! *(Җеллат төверегиниң аркайындыгыны дуйяр.)*

ҖЕЛЛАТ. (Ювашҗа). Ери нәме хабар? Дуюлман гидип гелдиңми?

ТӘҖИР. Төвриңиз солтаны саңа салам гөндерди. Йыгын чекмеги болса яза гойды…

Мунда гел-хов гул алан,
Гел ногталап берейин.

ҖЕЛЛАТ. Саламы башыны ийсин. Түйс шу вагт чозмагың вагты ахыры.

ТӘҖИР. Мен бирин-бирин айтдым, үч гүнде Кайсар шаның көшгүни бащак юмруп болҗагыны айтдым.

ҖЕЛЛАТ. Пейдасыны билмез харамзада. Мен… *(Гаты сес билен, ховатырлы.)* А-хов тәҗир, шу гулуңы нәче дийййәң?

ТӘҖИР. Бәш гулуң бахасы…

ҖЕЛЛАТ. Мени дуйярларам, хамыма саман дыкарлар. Яңадан гитде чозмалы дий, юртда элхенч кеселчилик бар. Шаның оглы сыркав, юрт билен иши ёк. Түйс басып алаймалы вагт дий… Ай, ёк бы сандан галан гечисакгалыңа еке дирхемем көп. *(Җеллат Ялкамыша, тәҗирем гулуны өңүне салып херси бир тарапа гидйәр. Җеллат шаның көшгүне Ялкамышы гетирйәр).*

КАЙСАР ША. Эййәм үч адам гелип, хил бир зат тапан ялы шугуллап гитди. Ине бүем онуң өзүни алып гелйәр.

ҖЕЛЛАТ. Шахым…

КАЙСАР ША (Гыгыряр). Сиз мени кимдир өйдәңиз. Бир ыкманда гелди дийип әхлиңиз көшге эңашак! Ёк эдиң! Вессалам!

ЯЛКАМЫШ. Өлдүрмезден озал әхли адалатды шалар бендиниң соңкы хайышыны битирйәндир, ша!

КАЙСАР ША (Ызына гаңырлып). Җеллат нәме хайышы болса диңле-де, дессине ёк эт!

ҖЕЛЛАТ. Лепбей, шахым!

ЯЛКАМЫШ. Бир пурсат тагапыл эдиң ша! *(Ша сәгинйәр)* Гадым заманларда бир залым хан ялы бир сергезданы өлүме хөкүм эдипдир. Онсоң яңкы бичәре хана йүзленип: «Ханым, бизиң иң соңкы хайышымызы битирип бизе бир пыяла сув бериң» дийипдир. Хава-да мусулман кишилер хатда мал соянда хем җанавара сув гөркезип, соңра дамагына пычак гойярлар.

КАЙСАР ША. Бу хайвана сув гөркезиң. *(Җеллат сув гетирйәр.)*

ЯЛКАМЫШ. Хорматлы хан, сизиң өйүңизден мүбәрек сувуңызы ичдик, инди несип эденден биз сизиң мыхманыңыз болдук.

ҖЕЛЛАТ. Бир чемче ганымы багш эдиң. Мен муны мыхманымызам болса өлдүрейин…

КАЙСАР ША. Ёк, мусулман мыхманың битиниң бурнуны ганатян дәлдир. Инди сен, илки билен шуны өлдүрмән, енҗен ики нөкери айпалтадан гечир, соң болса өзүңи дардан асага-да «шөхратлы» өмрүңи тамамла! Перманы ерине етир!

ҖЕЛЛАТ. Лепбей, шахым. *(Гидйәр.)*

КАЙСАР ША. Гөрйәрмиң, мениң вепалы җелладымы?! Ол өз өлүмине баряр.

ЯЛКАМЫШ. Ёк, ол өлмезинден өң ики нөкери өлдүрҗекдигинден канагат тапып баряр. *(Ша улудан дем аляр.)*

КАЙСАР ША. Өзүң-ә данышмент киши. Яңкы роваятың үчин мен хәзирликче саңа акыллы келләңи багш эдйәрин. Йөне менем соңундан бир роваят айдып бермекчи… Ол сениң диңлән иң соңкы роваятың болар…

ЯЛКАМЫШ. Мыхманыңкы бир хеззетле ша, өлүм билен болса горкузмага бейледе дурсун, ишдәмем бозуп билмерсиң. Роваят айдышсаңам мен бар!

КАЙСАР ША. Горкаңокмы? Өлүмден горкаңокмы? Хә? Нәлетсиңмиш бу дүнйәде хич ким өлүмден горканок. Хич ким! Ери өлүмден горкмаян адамлары нәм билен горкузҗак?! Нәм билен?! Өлүмден горкмаян адам хей патышадан горкармы, о дүнйәден горкармы, хә?!

ЯЛКАМЫШ. Яшайшың җебри-җепасы өлүмиң азабы билен барабарлашандан соң, адама йитирер ялы зат галанок. Белкем, өлүм бедибагт кишилер үчин хупбатлы яшайышдан ялңыз чыкалгадыр… Онсоңам айдым айтмак гадаган эдилен юртда хич кимиң өлүмден горкмаянына гең галып отурма.

КАЙСАР ША. Илкә юрдуң үстүнден бедибагтлык индерип, соңам яс гүнүнде сен олара айдым айдып берҗекми, мыхман! Муның чакдан чыкма боляр, мыхман!

ЯЛКАМЫШ. Ол нәхили бедибагтлык шахым!?

КАЙСАР ША. Мөнсүрән болма, мыхман! Түркменлерден яңамы… Дүшүн, тутуш халк бир йыл бәри яс чекйәр.

ЯЛКАМЫШ. Гүнәми геч шахым, догрысы мен бейле ишлерден бихабар.

КАЙСАР ША (Киная билен). Бихабар болсаң хабардар эдәерин. Җеседи гетириң. *(Какадылан адамы эери билен гетирйәрлер.)* Ынха серет, гечен йыл мизанда шунуң ялы он-онки атлы гызылетене шәхере дөкүлди. Гөрен өзүнден гитди, гөрен чашды, аяллар чага ташлады. Оглан-ушакларың йүреги ярылды. Дәлирәниңем хетди – хасабы ёк. Гошун сөвешмекден гечен дыр-пытрак болды. Барып-ха Ыстамбулдан чыканам бар. Эй, Худай ятланыңда-да иниң дүрүгйәр. Асыл гөрүп отурсак, бу җесетлери эери кемсиз даңан болсалар нәтҗек! Миллет босды. Ызындан болса йүз атлы түркмен гелип хазынадан башлап товук кетеге ченли сырып сүпүрип гитдлер. Товукларына ток диймәге дили айланан болмады.

ЯЛКАМЫШ. Бә, шеригада-ковахада сыгмаян вагшылык! Элхенчлик! Бир гүн олар талаяр, ене бир гүн сиз. Диңе гылыч билен гүрлешилйәр, диңе талаңчылык билен яшаҗык болуняр. Йөне тутуш бир йыллап яс тутмага ягдайыңыз болса сизиңки ене ягшы. Түркменлерде-хә.

КАЙСАР ША. Айдымы тутуш бир йыллап яс тутмак үчин гадаган этмедим.

ЯЛКАМЫШ. Онда, нәме үчин?

КАЙСАР ША. Миллетиң душманына болан гахар-газабыны иң соңкы чәгине етирмек үчин! Иң соңкы чәге! Ине онсоң шол түркменлериң үстүне дөкүлип, әхлисиниң хамыны сыпырмасам ата-бабамың, миллетимиң адына ыснат гетирдигим болар!

ЯЛКАМЫШ. Хава-да, Унсур ал Мәлик: «Адыл ша юрдуң шады-хоррамлыгының гүзеридир, залым ша юрдуң вейранчылыгының тупаныдыр» дийип йөне ере айтмандыр. Ханы җаханда адыл ша галдымы? *(Какадылан җеседи сынлап)* Бахов, солтан… Ине, шахым, шу бедибагтам бир заманлар бизиң илиң солтаныды. Муны Алланың эмини, эмир шейдип ташлады. Гөр бу бедибагтың дүшүп йөрен ерини. *(Пауза)* Хава, сен оларың юрдуна ган чайкап гайдарсың, диймек өңки он онки атлы дерек йүзлерче шулар ялы гызылетенелер юрдуңа дөкүлер, гирере

дешик тапмарсың. Билип гой шахым, оды от билен өчүрип болмаяр.

КАЙСАР ША. Онда нәм этмели *(Гыгыряр).*

ЯЛКАМЫШ. Пикирлен! Сизи халк депесине урушмак үчин гөтеренок-да, пикирлендирмек үчин келле дерегине гөтерйәр. *(Хызматкәр гирйәр.)*

ХЫЗМАТКӘР. (Шахым, шазаданың халы...) Ша. Хава, мыхман, бетбагтлык еке гелмейәр экен. Шу йылкы гызамыгың агзы шейле бир хапа, сен сорама, неслимизи түкелледи. Бизиңем бир мирасдүшеримиз барды вели, гызамык от-элек яндырып алып баряр.

ЯЛКАМЫШ. Нәме галкман хеләк эдйәрми?

КАЙСАР ША. Хава, от-көз гыздырып, эредип баряр. Гетирмедик тебибимиз, хекимимиз галмады.

ЯЛКАМЫШ. Бендәм бендәме себәп дийлени, ругсат этсеңиз, бизем бир тебибчилик эдип гөрсек.

КАЙСАР ША. Ери боляр-да, соң вах диймез ялы сенем сынанып гөрсең, гөр! *(Гидйәрлер, сахнаның аңырсындан сес гелйәр.)*

ЯЛКАМЫШЫҢ СЕСИ. Я Худай, я лукман, я пирим Бабагаммар, сизден медет! Шахым бизиң илде гызамыга шейдип галкдырярлар. *(Саз яңланяр. Сахна Җеллат гелйәр. Ол сахнаның ортасында элини гөге серип дызына чөкйәр, хамсыгяр.)*

ҖЕЛЛАТ. Ынха, ахыры гезек өзүме гелди. Өзүме! Хамана дүнйәде адам тохумы гутаран ялы. Өз жаныңы өзүң алмалы! Вагшылык! Эй, Худай жан! Бу нәхили рехимсизлик! Җеседиң дар агаҗындан халлан атып дурса… Эй, Худай! Инди барысының гутардыгымы! *(Еринден туруп гызылетене солтаның янына барып, оны богяр.)* Шагал, саңа нәче йыл гуллук этдим. Сен мени везирем эдинмедиң. Мен везир болан болсам дөвран сүрер йөрердик. Тагты киме агдартдың-ә!? Ики догуп бир галаныңмы!? Вах, сен җанлы бир болсадың. Керчем-керчем… *(Асмана бакяр)* Эзрайыл, сен мениң өлүмиме томаша эдйәрмиң, хә!? Гыссанма, адам тохумы түкенер вели, Таңры саңа-да өзүңи өлдүр диер. Мениң җанымы аланың билен ериң долармы, Таңрым!? *(Аглап йүзин йыкыляр, хоркулдаяр.)* Ёк! Ёк! Энтек адам тохумы түкененок. Энтек ере җеллат герек! Ёк, энтек мен өлдүрип

билҗек … Ёк, мен энтек аклымдан азашамок! Мен тагт үчин гөр нәче җан өчүрдим. Мен нәмүчин өзүм хлдүрмели? Мен шаны өлдүрмели ахырын. Аклыңа айлан. Эгсил, тагт үчин шаны өлдүрмән дагы кими өлдүрҗек! Өзүңи өлдүрсең ша болуп билмерсиң-ә? Шаны өлдүрсең тагт сеңки болар. Перман нәме?.. Перман – мениң ханҗарымдыр… *(Нөкер гелйәр. Сахнаның аңырсындан саз эшидилйәр.)*

1.НӨКЕР. Җеллат, сиз нәме ерде булашып ятырсыңыз!

ҖЕЛЛАТ. (Туряр) Нәме, ховада асылып дурсам саңа хош якҗакмы? Мен сен хәзир өзүмҗик… *(Нөкери пейләп голайлаяр.)*

1.НӨКЕР. Яңкы көпей оглы түркмениң шаны ойнаны җәхеннем, демини санап ятан нерессе чаганы аркайын өлмәге-де гоянок.

ҖЕЛЛАТ. Түркменлер хемише-де кесекә саз чалып ясын окаяр. Саңа-да, маңа-да. О дүнйә бараңда җыназа окалмандыр дийип азар берселер, бир түркмен саз чалды дийсең: «Хә боляр онда» диерлер. Аркайын, аркайын … болай.

1.НӨКЕР. Энтек о дүнйә гитмек ниетим ёк.

ҖЕЛЛАТ. Гидерсиң, ниетиң ёгам болса гидерсиң!

ХЫЗМАТКӘР.

М.ИБН.КҮШАТ. (Элини гөтерйәр.) Ине диңе шу хили айдымлары айтмалы. Биревиң дулунда отуран машгаласының васпыны эдер ялы сиз Межнун дәл ахыры.

ЯЛКАМЫШ. Гой, бейле айдымлары Пайрадан айтсын.

БАДЫМ ШЕЛ. Мен җогап бермерин.

ПАЙРАДАН. Сен җогап бермесең өлдүрмели борун.

БАДЫМ ШЕЛ. Өлдүрип билмерсиң, себәп сен мени дәлиретмеден кейп алярсың. Сен кейпсиз ненеңси яшаҗак!

ПАЙРАДАН. Сениң дәлирениң миллет үчин нәмеҗик? Хич хили йитги дәл. Эмма сениң елдиремегиң түркмен сазының нәхили белентдигини кепиллендирйәр. Онсоңам ханха сени дәлиретмеден кейп алян киши! *(Солтаны гөркезйәр.)* Кейп чексе гөрдем-дә.

БАДЫМ ШЕЛ. Муңа бү-де аз. *(Барып сынлаяр.)* Мелгун дийсе, отур инди хамы сыпырлан шагал ялы бол-да. Порхан болайынма хә *(Ракс эдйәр.)* Түф сениң йүзүңе! Дишинем

сыртардан боляр-а, ким горкяр сенден. Эдил әңиңи оврадарын… Саңа буем аз энтек оррамсыдан болан оррамсы!

ПАЙРАДАН. Мундан атыр җезаны Гүндогар энтек ойлап тапанок. Ханы инди мениң соваларыма җогап бер. Сен нириде яшаяң!?

БАДЫЛ ШЕЛ. Зынданда.

ПАЙРАДАН. Сен көшкде яшаяң. Бадым бег.

БАДЫМ ШЕЛ. Сиз көшги маңа зындан эйледиңиз!

ПАЙРАДАН. Эгер сени зындандан бошадып элиңе-де мүң тылла берсем нәме пише эдерсиң?

БАДЫМ ШЕЛ. Мүң тыллалык ханҗар аларын.

ПАЙРАДАН. Ери сен мүң тыллалык ханҗары нәме этҗек?

БАДЫМ ШЕЛ. Сени ашпычак билен өлдүрип болмаз. Дашыңы яг алыпдыр.

ПАЙРАДАН. Ери онсоң?..

БАДЫМ ШЕЛ. Онсоң… Ялкамышың ләшини шагала шам эдерин.

ПАЙРАДАН. Сен бизиң икимизем өлдүрип билмерсиң.

БАДЫМ ШЕЛ. Алладан ант ичдим: өлдүрин. Сиз мени дүньеден доюрдыңыз. Мен хер ёла дәлирәп ачыламда бир хепделәп өзүме гелип билемок. Сиз мениң элимден маңа берлен өмүри алдыңыз. Онсоң мен нәмүчин элим геленде сизе каст этмәйин. Алладан ене бир гезек ант ичйән.

ПАЙРАДАН. Ынха мүң тылла, ханҗар алып йөрме, ынха бүем арыңы алар ялы зат. Ялкамышың пыяласына екеҗе чүммүк атдыгың – арыңы алдыгың.

БАДЫМ ШЕЛ. Мүң тылла өз хунуңы сатын алямың?

ПАЙРАДАН. Ёк, яша дийип берйән. Мени өлдүрҗек болуп көшке гелсең – зындана дүшерсиң. Көшк – ким үчин көшк, ким үчин зындан! Бар бир арыңы бир ерине сал. Менем бир өврүмде өлдирсиң. *(Бадым берлен затлары алып гидйәр. Пайрадан часлы гүлйәр.)*

(ПЕРДЕ)

3-НҖИ ГӨРНҮШ

Җыкыр. Чынарың көлегеси. Җыкырың бирсыдыргын сеси. Ортада янып дуран оды түңче гоюлыпдыр. Сахнада диңе Равы.

РАВЫ. (Хиңленйәр).

Хайт җанавар, айла агыр җыкырың.
Айла агыр дурмушыңы, дүйәм хей,
Йүрегими эзен җыкыр-җыкырың
Айдым-сазымыздыр мундан, буян хей.

Хайт. җанавар айла батыл ыкбалы,
Тәлеймизи айлавындан чыкмалы.
Мен сениң гөзүңе багладым шалы
Сен, батыл сен, хем батылдыр эйюң хей.

Гара багтым гөрйәң хер ян бакамда,
Довзахы-да якарын мен барамда.
Гам-гуссадан түтәп дур бу җахан-да
Таңры гөзүн көр этмишдир дүнйәң хей!

Эй җанавер, җанавер, сенем батыл, менем батыл, гүни-гүзераны айламак нәхили агыр. Гүнәми геч, дүйәм, мен сениң гөзүңи даңдым, ёгса сениң башың айланар, белкем, мениң гөзлеримем шонуң үчин көвләп ташландырлар. Белкем Таңры чархы пелеги-де батыл эдип ямандыр. Нәмүчин диййәңми? Айланаңда башың айланмаз ялы…

ЯЛКАМЫШ. Атам, саловмалейким.

РАВЫ. Хә, Ялкамыш, гел оглум, хәй гелшиң-ә сус вели, хич бир тәзелик ёк өйдйән.

ЯЛКАМЫШ. Хей, атам, бу көне дүнйәде тәзелик нәм ишлесин. Сизе бир зада болупдыр.

(Сахна Ялкамыш гелйәр, пурсатдан пейдаланып нөкер гачяр. Җеллат йүзүниң өртгүсини геймәге етишмейәр.)

ҖЕЛЛАТ. (Чете). Ах, харамзада… Хызмат этҗек вели, өлҗек дәл.

ЯЛКАМЫШ. Бә-хә, Эгсил пир, бу сенми?

ҖЕЛЛАТ. Ёк, Эгсил җеллат!

ЯЛКАМЫШ. Ханы онда Эгсил пир?

ҖЕЛЛАТ. Басым пир-ә бейле-де дурсун, Эгсил җелладам болмаз.

ЯЛКАМЫШ. Аслында сен бу ерлерде нәм ишләп йөрсүң. Нәме өз илиңде сениң кесбиңи япдылармы?

ҖЕЛЛАТ. Ах, багшы… Мен бүтин өмрүми тагта чыкмак үчин яшадым. Гырдым, ярандым, аяга йыкылдым. Өз илимде көшкден ковлубам, өзүми шу ере атдым. Ынама гирмек үчин ене-де гырдым. Ынха сең үчин, сен ялы ыкманда гедай үчин мен… ах… Өз җанымы өзүм…

ЯЛКАМЫШ. Сен җан алмага учурсыз өкделәнсиң, өзүңи гынаманҗык өлдүрип билерсиң-ле!

ҖЕЛЛАТ. Мен сени йигренйән Ялкамыш, хәзир сени өлдүрбем билҗек. Йөне… Йөне… адам өз юрдуна, онуң уч-гырнаксыз тозап дуран бееванларына, башы боз думанлы дагларына, шилдирешйән чешмелерине, хеллевлешип пышырдашян дарагтларына сувсаян экен. Йүрегиңе барып етйән эне дилиңе сувсаян экен, мен ол халкы йигренйәрин, йөне өлүмиң өң янында онуң сесине эшдесим гелйәр. Эшидйәрмиң, багшы, мен сениң айдымыңам йигренйәрдим, йөне яңы ят илде сениң айдымыңы диңләмде, мени Худай урды. Мен сени өлдүрмеги арзув эдйәрдим, эмма… *(Сахна Кайсар ша гелйәр.)*

КАЙСАР ША. Мыхман, сен догрыңдан гел, сен Хыдырмың, Ылясмың? Ким сен? Гөзүм ярылып хассаны саз билен бежериленини гөрен дәлдирин. Ким сен мениң, эзиз мыхманым! Галкды! Галкды!

ЯЛКАМЫШ. Гудрат шу дутарда. Шейле дәлми, җеллат! Дүнйәниң әхли гудраты, кераматы шу дутарда. Шу дутарың дашына үйшен миллете түркмен диййәрлер. Нәче залым шалар оны ёк этҗек болуп йөриш эдипдирлер. Эмме ол халк йөриш этдигиңче җебислешйәр. Ол халкы ёк этмек үчин диңе дутарыны элинден алмалы. Халкы айдымдан җыда дүшүрсең, ол халкы ёк эдип башладыгың боляр. Айдым айдылмаян ере дерди бела-да ик эссе гелйәр. Сиз өз юрдуңызда айдым айтмагы гадаган эдип гаты ялңышыпсыңыз.

Пурсат агтарып Җеллат патыша топуляр. Ара ёкардан гөзенек гачяр. Җеллады тутярлар.

КАЙСАР ША. (Хич зат болмады ялы.) Перман! Әхли велаятда айдым айтмага ругсат берйәрин! Эзиз мыхманымыза серпай япың!

ЯЛКАМЫШ. Мениң илимден чыканыма гөр ниҗе йыл болды. Шондан бәри йөргүнли адым Гедай багшы.Гедая серпай нәме герек. Говусы маңа юрдуңызда айдым айтмага имкән бер. Мен айдым айдайын. Мен айдым билен өз йитгисини гөзләп йөрен бир бичәре. Мен айдым айдайын, дертли бала чагаларыңыза делалатым дегрейин. Йигрими йыл мундан өң ят иллере олҗа болан оглумы агтарайын.

КАЙСАР ША. Тагапыл эт, эзиз мыхманым. Илки шазаданың тоюны совалы. Эгер олҗа дҗшен оглуң мениң демим етйән еринде болса еке перман билен тапарыс.

ЯЛКАМЫШ. Оны шу дутардан гайры тапып билҗек гүйч хем гудрат ёк, шахым. Оны огурланларында ол яңыҗа үч яшының ичиндеди. Яңыҗа дил битипди. Белкем, ол ёкдур, асла ол атасыны танамазам. Йөне онуң дамарында түркмен ганы бар болса, мениң сесиме, дутарың сесине хөкман гелер. Первананың чыра гелши ялы гелер. Маңа айдым айтмага имкән берсең, шол иң улы хеззетиң бор.

КАЙСАР ША. Ругсатдыр, эзиз мыхманым!

ХЫЗМАТКӘРЛЕР. Шахым, җеллады нәдели?

КАЙСАР ША. Өлдүриң! *(Сахна атылып тәҗир гирйәр. Ол шаның аягына йыкыляр.)*

ТӘҖИР. Гөзүңиз айдың, шахым! Шазада бәри бакыпдыр, гөзүңиз айдың, шахым! Мен бир пукара, бедибагт тәҗир. Би бендәниң чагасыны өлдүрдениң билен ер долмаз. Ша өз хызматкәри билен деň болмалы дәлдир. Гечиң бу бендәниң бир чемче ганыны. Шазаданы Аллатагаланың гайтарып берен гүни ган дөкмек болмаз шахым! Говсы сатың муны маңа, гайры юртдан чыкарайың.

ҖЕЛЛАТ. Ёк, тагсыр, мени шу тәҗире сатаныңдан барсыңа дограp бер, дервезеден оклат…

ТӘҖИР. Дийийәниң нәме сең, мен ялы рехимдар тәҗири энтек гөрен дәлсиң сен.

ҖЕЛЛАТ. Саңа гүнүм галса өлүмден элхенч гүне сезевар эдерсиң, мен саңа белет ахыры…

ТӘҖИР (Ювашҗа). Самсык болма! Өлсең бары гутаряр, энтек умыт бар. *(Патыша.)* Шахым, кыблайы әлемим, шазаданы Таңры гайтарып берен гүни ган дөкме, бер муны бахасы биле.

КАЙСАР ША. Бар, ал-да гайдып гараңы салма!

ҖЕЛЛАТ. Хер әдимде өмрүм бижә душди дурды. Шахым, мен сизе энче йыл ак йүрекден хызмат этдим, шонуң үчин, шазаданың сагалан гүни, гой, Гедай багшы маңа екеҗе айдым айдып берсин. Сиз мени өлүмден халас эдип, хас элхенч хем гараңкы ёла уградяныңыз үчин екеҗе айдым диңледиң, рехим эдиң, шахым!

КАЙСАР ША. Мыхман гөвнесе, баш үстүне! Соңкы хайышыңы эзиз мыхманымыздан диләп билерсиң! *(Ялкамыш айдыма башлаяр.)*

ЯЛКАМЫШ. Көвләп ташлаң гөлерим, бир бакдырып дияра.

Кесип ташлаң аякларым, бир басдырып дияра.
Диллериме даг басың диярың оды билен,
Уруң, сөгүң, агладың диярың оды биле.
Диярымызың дидары дүйш дей гелер хыяла
Ёллаң мени деря биле гарк эдиң-де дияра.

Сыпаса энем дейин өз илимиң еллери,
Гучса мениң мазарым өз илимиң еллери.
Пышырдашса агачлар айдып гарып ады, хей,
Дутарымың тарындан яш дей акса агы, хей,
Гөрсем гарып илими, гелсе өлүм пиллеси
Ёллар мени айланып алсын гитсин дияра.

Ыгар болдум сынсырап, ялңыз баламдан ырак,
Аглар агымдан Эйран, йыглар наламдан Ырак.
Дүнйәң яры сергездан, дүнйәң яры мысапыр,
Кимсе оглундан җыда, ким юрдундан җыдадыр.
Аглап гечсем булут дей, гечсем сыргын дей сырап,
Гөлегчим дей айдымым аглап барсын дияра…

ПЕРДЕ.

5-НҖИ ГӨРНҮШ

Пайрадан өз гуллары билен отыр.

ПАЙРАДАН. Хей, сыпатың гурсун сениң! Сымматың гурсун! Өлүси дулунда сүйнмедик кемакыл! Гырнагың миллети нәме диен боляр-а. Саңа самасов диерлер. Хей, хепбесиз! Аял машгаланың миллетем, динем, юрдам болмаз. Бахасындан гачмасаң, алып уланып йөрмелидир-дә!.. Гул арзан болды-хов. Гул мугт болды хов! Яшы герекми, гаррысы герекми, өлүси герекм, дириси герекми, гелиң хов.

Мунда гел хов гул алсаң,
Ал, ногталап берейин.
Аялыңы габансаң,
Гел, агталап берейин.

Күрт герекми, түрк герек,
Я хошсурат гырнаҗык?
Етер сениң гөвнүңе
Алай ятып гөрдеҗик.

Алай байталдан арзан,
Алай эшекден арзан.
Сен пулуңа нәм алҗак
Гырнак алман, гул алман?

ЭГСИЛ. Доган, икимиз дуз-чөрек ийдик ахыры. Мени я өлдүр, я ковуп гойбер. Екеҗе ягшылык эт.

ПАЙРАДАН. Ягшы, мен сени түркмен тәҗирлерине сатар гойберерин. Этмишиң үчин өз түркмен халкың хамыңа саман дыксын!

М.ИБН.КҮШАТ. Пайрадан җан, мен сени оглум ялы гөрердим ахыры, сен болса мени базара салып отырсың… Хей, дүнье!..

ПАЙРАДАН. Саңа гадырбилмез диерлер. Ене мен адамлык этдим. Тутуш ики гулуң бахасыны берип сатын алдым сени.

Ёгсам ол тәҗир сени Чынмачындан чыкарарды. Ёгса мен сени сатын алып дамагыңы чалмалы!

ЭГСИЛ. Сакгалың бащыңы ийсин, гечисакгал шейтан! Бизе ынанмадыксыран болуп тагты киме алдырдың? *(Агзына өйкүнйәр.)* «Халк Худая ынанса, башы бизиң элимизиң ашагында болар.» Башың айпалтаның ашагына дүшди. Сени шол Худайың билен еди гат ере гөммели! Дөвлети өзүң оңармадыңмы – Пайрадана бер, маңа бер!

ПАЙРАДАН. Гечен гүнлерим ядыма дүшенде ятып увлабересим гелйәр. Хыкыртмагына мүндә мунуң!

ЭГСИЛ. Пайрадан җан, ругсат бер, бокурдагыны бир овайынла.

ПАЙРАДАН. Онуң бахасыны онсоң энең төлесинми? Харамзадалар! Бүтин өмрүни сизи өвүп гечирмели болдум-да. Көшкде өв сизи, базарда өв сизи. Гатан дерини бахаладярлар, эмма сизиң йүзүңизе гараян ёк. Өзүң-ә, өзүң оңарман йөрен пукарача-да ёк сиз, өлүң!

Ят адам гелйәр. Ол бирине гарашян ялы.

ЯТ АДАМ. Гулуң нәчеден-ов, тәҗир?

ПАЙРАДАН. Мугт доган, ал, халаныңы ал! *(Эгсили гөркезйәр.)* Муңа дагы бир бак! Пах-пах! Әкитде Кап дагыны агдарт! Җейхун деряны гөмдүрт. Муңа дагы бир серет! Гөрмәге гөз герек! Сакгалындан айланайын. Сакгалы үчин ики гулуң бахасыны берип алдым. Икисине йүз тылла бер, ал дердиңе ярасын!

ЯТ АДАМ. Буларың хүнәри бармы?

ПАЙРАДАН. Хей, болмазмы? Би шугул, би мекир.

ЯТ АДАМ. Ондан хүнәр болмаз.

ПАЙРАДАН. Онда муны күндә гош, мунуң ызына-да мала тиркәп, җөвен эк!

ЯТ АДАМ. Хүнәрсиз гулуң бахасы болмаз. *(Гитҗек болярлар.)*

ПАЙРАДАН. *(Гулларыны уряр).* Иени авы болмушлар! Яшкаңыз бир хүнәр өврененициздe элиңизе бисмил чыкармыды? Ал саңа! *(Бадым гелйәр.)*

БАДЫМ *(Чете.)* Ахыры душушдыгов, Пайрадан! Худая шүкүр, агтардым-тапдым! Гөлегчиңи йыгнабер, Пайрадан. *(Пайрадана.)* Ер-ов, гулҗагаз сатямың?

ПАЙРАДАН. Гел-ов, шепе, дилесең бес, берип гойбермедик атасының оглы дәл. Булары элден гидересим геленок вели, нәтҗек, Хашапура гитмели болуп дурун!

БАДЫМ. Ай буларыңдан гул боласы ёк, буларың өмүр иш эдип гөрене меңзәнок. *(Чемленйәр.)*

ПАЙРАДАН. Пәхей, ишлейән гулы ким сатып биленок! Сен бу гуллара говҗа серет, йөне гул дәл хов булар. Ынха бу отуранаха бейик Шәхрислам дөвлетиниң эмири, кыблайы әлем хезрети эмирилмөмүн. *(Ибн КҮШАТ тарса еринден туряр.)* Отураның кыблайы әлем! Ынха бу отуранам онуң авазасы еди ыклыма долан пири Эгсил пир!

ЭГСИЛ ПИР (Увлаяр). Мен бир эгри гылычдым…

ПАЙРАДАН. Бай-бай азан айдард-ов, сеси дагам билбилгөйәң сеси ялыды.

ЯТ АДАМ. Бай, эмирем, пирем сатян дийсене!

БАДЫМ. Бахасы нәче?

ПАЙРАДАН. Икиси 300 тылла.

ЯТ АДАМ. А-хов, ол алты гулуң бахасы ахыры.

ПАЙРАДАН. Дагы бир уллакан юрдуң эмири билен пирини гара гулуң бахасына берип гойберибермелими?

ЭГСИЛ. Өлдүр мени, выжданың болса!

ЭМИР. Киме сатсаңам сат мени, аягымы ялан, иле веҗера этме мени…

ПАЙРАДАН (Бадыма). Гайрарак дур, сен гул алҗага меңзәңок! Хав киши, сени булары гыммат гөрме, хәли булары Кайсар ша элтип беремде астыма тылладан тагт этмейәми? Булар Кайсар шагың үстүне он дагы чозандыр.

ЯТ АДАМ. Би икиси Кайсар шаның үстүне он гезек дагы чозды дийдиң-ов.

ПАЙРАДАН. Хава-ла, бу отуран дагы соң онуң тагтыны алҗак болуп җеллат болуп хызматам этди… Ай, сиз гул алҗага меңзәнок. Гөтерелиң шундан… Хав, җемагат, иң тәсин китап сатын алҗак мунда гелсин! Бу китабы еди ыклымың иң дана алымы Абдыл-Мәлик Равы язды-хав. Күлли түркмениң солтаны

бу китабы өз тагты билен чалышҗак боланда Абдыл-Мәлик Равы «Тагт бәш гүнлүкдир, бу китап вели дүнье ялы бакыдыр» дийип чалышмандыр. Күлли түркменлериң солтанының тагтына чалышмадык китабыны алҗак мунда гелсин- хов!

БАДЫМ (Чете). Бай-бов, Пайрадан! Илки сен айдымыңы сатдың, соң ынсабыңы сатдың, соң адам сатдың, соң эмириң билен пириңи сатдың. Гел-гел Равының китабынам гола салдым дийсене. Юрда ша болманыңам бир говы, ёгса юрды сатардың дейюс!

ЯТ АДАМ. Тагта чалышмадык китабы онсоң сен нәмә чалышҗак?

ПАЙРАДАН. Гудрат гөрҗек мунда гелсин хов. Җемагат муңа бакың хов. Ынха Шәхрисламда ясалан шу гумсагат 50 йылың ичинде 66 шаның чалышаныны гөрди. Бу тарыхы байлыкдыр хов. *(Айдым сеси гелйәр. Сахна Ялкамыш багшы айдым айдып гелйәр.)*

ЯТ АДАМ. Гедай багшы гелйәр.

БАДЫМ ШЕЛ (Чете). Ялкамыш-ла бу! Вах, айдымдан гачып йөрмел-ә болдум. Юрдумдан авара яшмалы болдум. Айдым айдып гелйәр, гачайын *(Гачяр).*

ПАЙРАДАН. Бу нә телбе, хей болуп баршың гурсун. Өзем гул аларман-а, хәй сениң бир…

ГЕДАЙ БАГШЫ (Айдым айдяр).

Гуҗагымда овсун уран перзендим
Сачды ганым айралыгың нештери.
Еди ыклымда «Балам» дийип сермендим
Дией балам,
Ваей балам какга дией
Эчҗе дий,
Дией балам, бал дей сесиң эшдели.
Дүйше гирип отлар салдың җаныма:
Эмедекләп гелип мениң яныма.
Йитги өлүмден-де агыр паныда
Дией балам,
Ваей балам какга дией,
Эчҗе дий
Дией балам бал дей сесиң эшдели.

(Ялкамыш – Гедай багшы айдымы айдымыны тамамлаяр. Өңки сахнадакы ики нөкер бу гезек ики киши болуп гелйәр).

I – КИШИ. Пах-пах айдым бол-а. Пах-пах Худай сес-ә берип билипдир. Йөне арман пакыр түркменмиш-дә!

II – КИШИ. Түркменмиш? Худай ол пакыры түркмен эдер ялы нәме гүнәси барка?

I – КИШИ. Гүнә тапандыр-да, түркмен эдендир-дә. Ханы сени, мени эдәймәндир-ә. Худай гарган хайваныны мөҗек, гарган ынсаныны түркмен эдип икисине-де, хернә гүнүңиз илиң үстүнден болсун дийипдир. Булар чөрегини кесекиң үстүнден иййәр. *(Бадым шел гирйәр.)*

II – КИШИ. Онда, Худай түркменлере гаргаман, гоңшуларына гаргапдыр-да.

I – КИШИ. Бу келлекесерлериң юрдундан гечйәнчәң элли ёла пач алярлар. «Яңыҗа пыланы ханыңыза пач төледим дийсең, Пәхей Бокбөвен, пыланы хан диййәниң, хан дәл-де, ит уруп, еринде ятып йөрендир» диййәрлер.

ЯТ АДАМ. Ери Худай шейле аҗайып адамы гедай эдип, кими бай эдйәр дийсене. *(Бадым гелйәр.)*

ПАЙРАДАН. А-хав, чөпүр, гелмишегиң аркасыны аляң вели, бу гедай атаң дагы-ха дәлдир. *(Гүлүшйәрлер. Ялкамыша.)* Бә, Гедай багшы диййәнлери асыл сен экениң-ов, Ялкамыш!

ЯЛКАМЫШ. Хава, Гедай багшы мен болмалы. Йөне саңа ким диймели? Адам сатямың?

ПАЙРАДАН. Сен мениң гөвнүме дегме, Ялкамыш! Мен адам сатамок, мен гул сатян. Гул! Сен адам сатмагы нә билйәң. *(Якасыны ачяр.)* Ине, адам сатянлардан яңа ичим-багрым гара көйүк. Серет, дашынданам гөрнүп дур. Адам сатянлар мени көшкден ковдурдылар. Абрайымы аяк астына атдылар. Адам сатянлар, билйәмиң, олар дирикәң өлдүрйәрлер.

ЯЛКАМЫШ. Сен онда нәме эдйәң?

ПАЙРАДАН. Мен гул сатян, булары маңлайындакы язгыдына табшырян. Мен булары өлдүремок, мен булары яшайша уградян.

БАДЫМ ШЕЛ. Өзем гулларыны йүрекден говы гөрйәр. Бахасыны бир сорап гөр.

ПАЙРАДАН. Нәме, гул сатмак боланокмы?

ЯЛКАМЫШ. Эмириңи-де яшайша униградяңмы?

ПАЙРАДАН (Ят адама). Хав доган айтдым герек. Ынха Гедай багшам муны танаяр. Бу киши бизиң Эмиримиз дийдим-ә, чындыр гөрсең.

ЯЛКАМЫШ. Сен муңа сежде-де эдипдиң.

ПАЙРАДАН (Ят адама). Эшитдиң герек? Мен мунуң аягына йыкылып сежде-де эдипдим. Сен болса ынанмадык боляң.

БАДЫМ ШЕЛ. Мунуң аякларынам овкалап берипдиң.

ЯЛКАМЫШ. Ынха сен инди хакыкы өзүң болупсың. Сен көшкде айдым сатып, гаты хорланыпдың. Сатылян айдым арзан боляр. Кесбиңден берекет тап!

ПАЙРАДАН. Гедай угра шундан, ёгсам гул эдәгеде Берберистандан чыкарарын.

ЯЛКАМЫШ. Хезрети эмирилмөмин, ничик, дурмуш диңе көшкден ыбарат дәлдтр. Шейле дәлми, Эгсил пир!

М.ИБН.КҮШАТ. Ялкамыш, рехим эт, диләп ал мени.

ЯЛКАМЫШ. Сиз гаты кән ган дөкдүңиз, сизи халкың гаргышы тутды. Түйс өзүңизе мынасып ере дүшүпсиңиз! Сат дүнйәни, Пайрадан!

ПАЙРАДАН. Гүмүңи чек гедай, мен сениң ганыңы ичерин!

ЯТ АДАМ (Пайрадана). Тәҗир, сесиңи кес!

ПАЙРАДАН. Сесими кесҗег-ә дәл!

ЯТ АДАМ (Якасындан тутяр). Кесмесең сесиңи согруп алаярын. *(Ялкамыша.)* Атам, бир айдым айдып бер. Атам, хайыш эдйәрин.

БАДЫМ ШЕЛ (Чете) Бу мәхелләң йүреги дашданмыка? Нәдип булар Ялкамышың дагы айдым сазыны дәлиремән диңләп билйәркәлер? Гачайын! *(Гачяр.)*

ПАЙРАДАН. Хей, телбе, хей тентек, дур энтек! *(Аягыны табырдадып гүлйәр).* Дур етдим. *(Чете).* шулары сатаймага түйс җүпүне дүшҗек киши!

ЯЛКАМЫШ (Айдым айдяр).

Мен бир илде түтҗар байдым,
җыда дүшдүм барыдан,
Гел-гелей җаным балам, баламга огшатдым сени.
Шелпе дегсе эндирәп перят чыкар тарымдан,

Гел-гелей җаным балам, баламга огшатдым сени.

Ят иллерде гедай гездим, сенсиз яшап билмедим,
Ят иллер, яман иллер ялңардыпдыр диллериң.
Аталар өлер шонда огул унутса миллетин,
Гел-гелей җаным балам, баламга огшатдым сени…

ЯТ АДАМ. Етим оглан айдым-саз диңлесе эҗесиниң хүвдүси ядына дүшүп аглармыш. Мен етимем дәл, ярым гөвүнем. Эмма багшы, сизиң сесиңизи эшидип, багрым пара-пара болуп баряр. Гөвнүме болмаса, мен өңем сизиң айдым-сазыңызы диңлән ялы болуп дурун. Гөвнүме болмаса мен өңем бир гезек башга бир ерде дүнйә инен ялы болуп дурун. Дүйш-дил ялы. Сиз кесеки, гелмишек, айдым-сазыңыз болса дүйбүнден терсине. Сизиң сазыңызы диңләнимде Аллатагалланың саз билен гурсагыма салан йүреги гөврәмден чыкып нирелередир бир ере учуп гидеси гелйәр. Сизиң сазыңызы диңләнимде мен өзүми башга бир дүнйәде галан ялы, ят адамларың арасында галан ялы дуйярын. Вей, вей, атам сиз нәме аглаяңыз?

ЯЛКАМЫШ. Гаты гөрме оглум, мен чалы багышла, гел сен дутарың сапындан дишле, белкем, шонда сениң паралаян дуйгуларың айыл-сайыл болар. Гелшиксизем болса шейт, оглум. *(Ол дутарың сапындан дишлейәр. Багшы чаляр.)* Нәдйәр, зат ядыңа дүшенокмы? *(Бадым шел гелйәр. Ханҗарының сапындан тутуп.)*

ЯТ АДАМ. Өңем шейле сазы диңлән ялы болуп дурун.

ЯЛКАМЫШ. Диңләнсиң оглум, гаты кән диңләнсиң.

ПАЙРАДАН. Хав, Гедай багшы, би сен айдым айтмасына айдяң-да, үйшен пуллары алаңок-ла!

ЯЛКАМЫШ. Гедая пул нәмә герек.

БАДЫМ ШЕЛ (Чете). Ол бичәре пулы нәм этсин? Ол дүнйәден оглуны гөзлейәр-ә. Ялкамыш, Ялкамыш, сени бу гүне дүшүрен мениң ахымдыр. Сен мени нә гүне салдың. Бейним доңан ялы шакырдап дур. Ах гутарды-ла! Диңе инди Пайраданы өлдүрип ичими совадаймак галды. Соң болса сен мени саз чалып саз ялы шол аҗайып дүнйә ууградарсың. Мен ол дүнйәде багтлы боларын. Сениң гүнәңи диңе шонда гечйән. Эгер саз чалмакдан

боюн гачырсаң вели, Пайраданың ызы билен о дүнйә гитмели борсуң.

ЯТ АДАМ. Атам, догруданам, сениң өңүңе пул бары окланяр. Ялын ялы гызыл, гөк пуллар үйшмек боляр. Сен олара габагыңам галдырман, диңе дүшнүксиз дилде айдып багры гирян аглаяң. Дашыңа миллет барыны үйшүрип перишан айдымларыңы айдяң-да, башга ерлере рована боляң, пуллар болса сениң йүрек янгыныңдан галан от ялы көрәп галяр. Сен пулы алман җахандан нәме агтаряң, атам?

ПАЙРАДАН. Ичалыдыр, ол, мен олара белетдирин!

ЯТ АДАМ. Атам, сен сазыңы бирсалым гой-да маңа дердиңи айт, мен саңа Таңрыдан соңкы кишиниң битирип билҗек хызматыны битирип берейин.

ЯЛКАМЫШ (Сазыны гоюп). Битирип билмерсиң.

ЯТ АДАМ. Асмандан ант ичйән.

ЯЛКАМЫШ. Сен маңа атаңы бер, өз эллерим билен богуп өлдүрейин.

ПАЙРАДАН. Бу көпей оглуна ягшылык этсең ана алҗак алмытың.

ЯТ АДАМ. Оюн этмесене атам!

ЯЛКАМЫШ. Мениң ойнум дәл. Гой, атаң гелсин!

ПАЙРАДАН. Бар атаңы гетирип бер, богуп бир хезиллер этсин.

ЯЛКАМЫШ. Өз ишиң билен бол хайван! Миллет, сиз бу чөпүр дийип дуран кишиңизи танаңзок.

ПАЙРАДАН. Сен онда танаяның үчин атасыны өлдүрҗек-дә, ярамаз сөвда дәл.

ЯЛКАМЫШ. Биринҗиден-ә, бу киши сизиң патышаңыз… Сыпыр, оглум, сакгал-муртуңы сыпыр. Мен сениң көшгүңде үч гүн айдым айдып бердим, мениң айдымымдан мәхриң ганмады. Галан өмрүме мен сени шол айдымлар билен душурайын. Сыпыр сакгал-муртуңы. *(Өзи ят адамың сакгал-муртуны сыпыряр.)*

ПАЙРАДАН. (Ят адама). Шахым, келләми өзүңиз алҗакмы, я өзүм элтип берейинми!? *(Аягына йыкыляр.)*

ЯЛКАМЫШ. Оглум, сен шу гүн икинҗи гезек геймиңи, йүз-кешбиңи үйтгедип, мениң айдым-сазымы диңлейәң. Догрумы?

ЯТ АДАМ. Догры.

ЯЛКАМЫШ. Икинҗиденем, сен мениң оглум болмалы.

ЯТ АДАМ. Нәме? Мениң атам шу юрдуң шасыды. Ол пакыр берейййәм өлди.

ЯЛКАМЫШ. Ол сениң аталыгың, мениң болса душманым болса герек.

ЯТ АДАМ. Өте гечйән болайма, атам!

ПАЙРАДАН. Өлдүрт оны, шахым, гөр көпей оглы түркмени, гедай бир халкың шасына ата болҗак болуп дур. Өлдүрт хан ага, оны!

ЯЛКАМЫШ. Хава, сен мениң оглум. Сөзүме ынанмасаң сенде мениң нышанларым болмалы. Ики пилчәң арасында уллакан мең, чеп чаталбаң ич йүзүнде чай дөкүлип янан ери.

ПАЙРАДАН. Өлдүрт оны! Терс окан би. Мен оңа белетдирин. Терсокан би!

ЯТ АДАМ (Гыңыр). Терс окан? Айдянлар-а дүрс!

ЯЛКАМЫШ. Ов, миллет 20 йыл мундан овал мениң оглумы олҗа эдип, аялымы өлдүрип, башыма кыямат гопдурдылар. Бүтин дөвлетими харч эдип, гылыч сырып ил-улуслары, юртлары, шалыклары айланып чыкдым. Тапмадым. Шондан соң дутарымы алып, юрдумдан, ил-гүнүмден айрылып сергезданчылык эдип йөршүм. Мениң дилиме дүшүнмедик иллер маңа «Гедай багшы» лакамыны гойдулар. Гедай гездим. Шүкүр, ахыры оглумың дидарына гөзүм дүшди.

БАДЫМ ШЕЛ. Бә, оглуңы тапайдыңмы?

ЯЛКАМЫШ. Оглумы дутар тапды, дутары оглум. Оглум, ят дил сениң зыбаныңдан эне дилиңи сүпүрип айырса-да, даш кешбиңи, геймиңи, миллетиңи үйтгетседе сениң йүрегиң үйтгемән галыпдыр. Мениң сазым сениң дамарларыңдакы ганың доңуны чөзди. Сенде түркмен йүреги бар, оглум. Гидели. Кенган шалыгы, гой, өзгә галсын! Оглум, сен энтек түркмен болмагың нәхили багтдыгыны билеңок! Сен энтек мәхрибан ватаның ховасындан дем алмагың нәмедигини билеңок! Саңа гарашып ятан мәхрибан эҗеңиң мазары хем йитип гидендир. Сен энтек йитип гиден мазарың башында багрыңы паралап агламагың нәмедигини билеңок.

ЯТ АДАМ. Кака…

БАДЫМ ШЕЛ. Той тут шахым!

ЯТ АДАМ. Чал атам, бу сазы өз сазым дийибем бир диңләйин, бу саз бир затлар дийип багрымы паралап гыгырярды. Мениң йүрегим гыйылса-да, манысына дүшүнмәндим. Инди мен оңа *(йылгырып)* дүшүнсем герек, себәби мен инди түркмен ахыры.

ЯЛКАМЫШ. Сен инди кесеки дәл, сен инди бу сазлара кемсиз дүшүнерсиң. Бу сазлар сени ата ватана чагыряр. Йөне оглум бир зада ятдан чыкды. *(Ят адам Гедай багшыны гуҗаклаяр.)* Берекелла! Йөне ене бир зат ятдан чыкды.

ЯТ АДАМ. Хей, гуллары бошадың, ерине тәҗирлери гандаллаң-да зындана атың. Олар бизе пәсгел берйәр.

ЯЛКАМЫШ. Ине муның болды оглум! Гидели оглум!

ЯТ АДАМ. (Йылгырып) Шалык нәме?

ЯЛКАМЫШ. Мен оглумы шалыкда йитирип билмерин. Гидели, түркмен илинде әхли киши хан.

ЯТ АДАМ. Илки той, соңра несип болса юрдумыза аман саг ашарыс. *(Ялкамыш саз чалып башлаяр. Гуллар хем гырнакларың тансы башланяр. Нөкерлер Пайраданы алып баряр.)*

БАДЫМ ШЕЛ (Чете). Ынха ар алмагың мүддети етди. Хем ар аларын, хем Ялкамышың сазы билен башга бир дүнйә гидерин. Иллер маңа дәлирәпдир диерлер. Дийсинлер. *(Саз гүйчленйәр).* Бу дүнйәде маңа диңе дәлирәп багтлы болмак миессер этди… Хав шахым, тоюңыз гутлы болсун, сениң какаң өрән бейик адамдыр. Ынҗытмагын. Бүем менден тоя гошант болсун! *(Барып Пайраданы пычаклаяр, нөкерлер аңк болуп дурлар.)* Ялкамыш сениң болса гүнәңи…геч…йә-р…р…ин-ин… *(Бадым шел елдиргәп ограяр, гуллар онуң дашында танс эдйәр).* Й-өне ял-ңыз… хайы-шым, Ялкамыш, гай-дып… мени… ачма…

ЯЛКАМЫШ. Вах бедибагт… Сенем бу ердемидиң? Бадым шел… Даг, арман!

ЯТ АДАМ. Бу нәме болдугы? Ол бедибагт нәдйәр?

ЯЛКАМЫШ. Ол айдым-сазың хем шол тәҗир икимизиң пидамыз. Ханха ол Пайрадандан-а дынды, мениң этмишими болса өзүме гояндыр-да… Хай, бедибагт! *(Саз гүйчленйәр, гуллар, гырнаклар хем Бадым шел танс эдйәрлер).*

ПЕРДЕ